

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds-
och växtproduktionsvetenskap

Naturstigen

- En återvändsgränd eller vägen till förståelse för
landskapet

The Nature Trail

- A Dead End or the Path to Understanding the Landscape

Ylva Eriksson

Självständigt arbete • 15 hp
Landskapsarkitekturprogrammet
Alnarp 2017

Naturstigen – En återvändsgränd eller vägen till förståelse för landskapet

The Nature Trail – A Dead End or the Path to Understanding the Landscape

Ylva Eriksson

Handledare: Anna Petersson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Examinator: Allan Gunnarsson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Kandidatexamensarbete i Landskapsarkitektur

Kurskod: EX0649

Ämne: Landskapsarkitektur

Program: Landskapsarkitektprogrammet

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2017

Omslagsbild: Utkiksplatsen vid Albrunna kalkbrott, april 2017. Foto: Ylva Eriksson

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: naturvägledning, naturstig, vägleda, naturförståelse, naturinformation, landscape literacy

Sammandrag

Det finns idag en oro för att människan håller på att förlora förståelsen för naturen. För att bidra till ökad förståelse för ekologiska samband och människans roll i naturen anläggs på många håll i Sverige självguidade naturstigar. Denna uppsats undersöker en sådan naturstigs förmåga att uppnå målet om att förmedla förståelse för landskapet och naturens processer till besökaren. Utöver detta utforskas landskapsarkitektens möjligheter att bidra till utvecklandet av kvalitativa naturstigar. Syftet med studien är att vidga kunskapsbasen för hur landskapsarkitekten kan bidra till förståelse för naturens livsuppehållande processer för att i förlängningen bidra till värnande om dessa processers fortsatta funktion.

I studien undersöks två olika teorier om hur förståelse kan förmedlas. Den ena teorin utgår från ett naturvägledningsperspektiv och den andra från ett landskapsarkitektsperspektiv. Naturvägledning är en växande verksamhet i Sverige liksom globalt och kan definieras som förmedlande av kunskap om och väckande av känsla för naturen. De två teorierna appliceras på en befintlig naturstig vid Albrunna kalkbrott på sydvästra Öland för att utforska i vilken utsträckning denna stig lyckas förmedla förståelse.

Analysen av Naturstigen vid Albrunna kalkbrott visar att stigen i sin nuvarande utformning inte med säkerhet kan förväntas bidra till ökad förståelse för landskapet. De främsta orsakerna till detta är stigens brist på relevans för besökaren liksom stigens bristande förmåga att lyfta fram de processer som format det omgivande landskapet.

Studiens slutsats är att landskapsarkitekten har potential att bidra till kvalitetshöjande åtgärder vid naturstigar genom tre av sina kompetenser; genom sin breda förståelse för landskapet, genom sin förmåga att lyfta fram landskapsprocesser med hjälp av formgivning och slutligen genom sin kapacitet att beskriva landskapet i bild och text.

Abstract

There is a concern today that humans are losing the ability to understand nature. Self-guided nature trails are developed throughout Sweden in order to widen the understanding of ecology and the role of humans in nature. This paper studies the capacity of one of these nature trails to achieve the objective of conveying understanding of the landscape and natural processes to the visitor. The landscape architects potential of contributing to the development of qualitative nature trails is also examined. The purpose of this study is to widen the knowledge of how the landscape architect can help enhance the understanding of nature's life sustaining processes and thereby contribute to the care for and continued function of these processes.

Two different theories of how understanding can be conveyed are examined in the study. One of the theories takes the interpreter's point of view while the other takes the perspective of the landscape architect. Interpretation is a growing activity in Sweden as well as globally and can be defined as communication aimed at provoking thoughts and personal connections in an audience, in relation to the thing, person or place being interpreted. Both theories are applied to an existing nature trail at the limestone quarry in Albrunna, on the south-west coast of Öland.

The analysis of the nature trail at Albrunna indicate that the trail in its current form cannot be expected to contribute to an enhanced understanding of the landscape. The main reasons for this is the trails lack of relevance to the visitor as well as the trails insufficient ability to uncover the processes which have shaped the surrounding landscape.

The conclusion of this paper is that landscape architects have the potential to add quality to nature trails by means of three fields of expertise; through their wide understanding of the landscape, through their ability to emphasize landscape processes through design and finally through their capacity to describe the landscape through image as well as text.

Förord

Vägen till den här uppsatsen har gått upp och ned, hit och dit, längs slingrande skogsstigar. De senaste fem åren har jag ägnat mina somrar åt att spela teater med landskapet som scen. Klädd i pälsbyxor och med horn på huvudet har jag, som faunen Jord, tagit med barn och vuxna ut i skog och mark i hopp om att väcka fascination och nyfikenhet inför naturen. När jag bestämde mig för att komplettera min utbildning i fysisk teater med landskapsarkitektur kändes det först som ett radikalt skifte. Undan för undan har det dock klarnat för mig att landskapsarkitekten kan vara alltifrån scenograf till regissör och dramatiker. Den här uppsatsen har gett mig tillfälle att utforska hur jag i en annan roll, som landskapsarkitekt, kan förmedla en berättelse och bidra till förståelse för naturen – en förståelse jag personligen tror är av stor, för att inte säga avgörande, vikt.

Jag vill rikta ett stort tack till Staffan Johnson på HeidelbergCement samt Anna Elf vid Naturcentrum för deras vänliga bemötande och tålmodiga besvarande av alla mina frågor. Jag vill även tacka min handledare Anna Petersson för goda råd på vägen liksom Anders Larsson som gav mig tipset att utforska Spirn. Tack mamma, Britten Lundborg Eriksson, för att du alltid tar dig tid och utmanar mig att tänka ett steg längre. Slutligen tack Agnes von Gegerfelt för energigivande sällskap under skrivandet och sist men inte minst, tack Max Richert, för att du hänger med i alla svängarna.

Ylva Eriksson
Lund, 22 maj 2017

Innehållsförteckning

Sammandrag

Abstract

Förord

Innehållsförteckning

Inledning	1
Bakgrund	1
Mål och syfte.....	2
Avgränsningar	2
Material och metod	3
Ansats och förståelse	3
Litteraturstudie	3
Fallstudie	3
Litteraturstudie	5
Naturvägledning.....	5
Naturvägledningens målbild	5
TORG – modellen	5
Tankelistning och toleranszoner	7
Tre sorters skillnad naturvägledning kan göra.....	8
Landskapets (bortglömda) språk	9
Landskapsarkitektens roll	9
Att synliggöra det osynliga.....	10
Landskapsberättarens verktyg.....	11
Ham möter Spirn.....	12
Fallstudie - Naturstig vid Albrunna Kalkbrott.....	14
Beskrivning av naturstigen.....	14
Naturstigens utveckling och syfte.....	15
Analys av stigen ur naturvägledningsspektiv – utifrån Ham	17
Analys av stigen ur landskapsperspektiv – utifrån Spirn	20
Slutsatser och utvecklingsförslag för naturstigen vid Albrunna	24
Diskussion och slutsats	26
Metoddiskussion.....	28
Framtida forskning.....	28
Referenser	29

Inledning

Bakgrund

Människan är en del av naturen. Trots detta faktum lever vi idag som om vi vore bortkopplade från och oberoende av naturen. Idén om att glappet mellan människa och natur växer sig allt större delas av många författare som under de senaste årtiondena utforskat vår relation till naturen (Spirn, 1998; Pyle, 2007; Louv, 2012). Ju mer fjärmade vi blir från landskapet vi lever i och de processer som pågår där, desto svårare blir det för oss att förstå hur våra handlingar påverkar landskapet och hur landskapet i sin tur påverkar oss. Sambanden i naturen är komplexa och när vår förmåga att forma landskapet överstiger vår förmåga att förstå orsak och verkan, riskerar vi att rubba de processer som är avgörande för vår överlevnad (Spirn, 1998).

Naturvägledning är en verksamhet under utveckling i Sverige idag. Centrum för Naturvägledning, CNV, kunskapsnav och mötesplats för naturvägledare i Sverige, definierar naturvägledning som ”att förmedla kunskap om och väcka känsla för naturen och kulturlandskapet” (Arnell m.fl., 2010 s.11). Denna ambition är i sig inte någon nyhet. I Naturskyddsföreningens stadgar från 1909 framhålls organisationens uppgift att ”väcka och underhålla kärleken till vår svenska natur” (ibid.) och i utbildningsplanen för folkskolan från 1919 stod skrivet: ”Vid lämpliga tillfällen böra barnen erinras om betydelsen av skydd för vårt lands natur och naturföremål samt människans plikter mot djuren. Undervisningen bör så bedrivas, att den bidrager till att hos barnen grundlägga kärlek till naturen och aktning för livet” (Andersson, 2006, se Mårtensson m. fl., 2011). I Sverige har föreställningen att naturkontakt är viktig och positiv för människan länge varit utbredd (Mårtensson m. fl. 2011).

Utöver att väcka känsla och förmedla kunskap har naturvägledningen ett uttalat syfte. ”Naturvägledning syftar till att öka förståelsen för de grundläggande ekologiska och kulturella sambanden och för människans roll i naturen. Därigenom förbättras möjligheterna till positiva upplevelser i naturen och till ökad miljömedvetenhet hos den enskilde och i samhället” (Nordiska ministerrådet, 1990, se Arnell m. fl., 2010, s.23). Genom väckandet av känsla och förmedlandet av kunskap ska alltså förståelse uppnås och i förlängningen antyds en förhoppning om ett framväxande engagemang för miljön.

Peter Gärdenfors (2010), professor i kognitionsvetenskap, definierar förståelse som ”att se mönster” och menar att när en människa har förstått någonting så kan hen tillämpa sin förståelse i nya situationer. Naturvägledningens syfte är alltså, utifrån Gärdenfors definition av förståelse, att hjälpa människor att se mönster i naturen. Men vad innebär naturvägledning i praktiken?

Naturvägledning är enligt Ham (2013) en form av kommunikation vilken kan ske direkt, som vid en guidad tur, eller indirekt, via olika medier, exempelvis skyltar eller ljudguider. Avsändaren, dvs den som utför eller skapar en naturvägledningsaktivitet, kallas naturvägledare - en roll som kan innehas av en rad olika yrkesgrupper (ibid.).

Självguidade naturstigar med skyltar har en lång tradition i Sverige (Arnell m. fl., 2010) och är vanligt förekommande inte minst i områden som av olika anledningar anses skyddsvärda såsom naturreservat och nationalparker. Enligt Naturvårdsverket är ”information om skyddade naturområden ett viktigt förvaltnings- och planeringsmedel” och ”en väl genomtänkt information” antas ge fler besökare, göra besökarna nöjda, medvetandegöra värdet av att skydda naturen och i förlängningen bidra till ökat engagemang för naturvård (Lundin, 2000, s.5). Informationen på platsen ska vidare hjälpa besökaren att ”hitta där” dvs. i det aktuella området, ”förstå” och slutligen ”uppleva” området, där det senare förklaras som att locka till fortsatt utforskande och att ge nya upplevelser (ibid.). Idag har den klassiska skylten på flera håll fått sällskap av digitala hjälpmedel i appform och ljudguider blir allt vanligare. Oavsett medium har den självguidade naturstigen, utifrån Naturvårdsverkets beskrivning ovan, dock mycket att leva upp till.

Uppfattningen att det finns behov av förståelse för naturen har, som redan nämnts, historiskt djupa rötter i Sverige. Detta behov tycks emellertid, i takt med klimatförändringar, globalisering och digitalisering av tillvaron, få allt mer uppmärksamhet och bli allt mer akut. Att naturvägledning idag är ett begrepp i Sverige, för vilket intresset dessutom ökar, antyder också att det i dagens moderna samhälle finns ett ökat behov av vägledning ut i naturen.

Mot bakgrund av ett växande behov av ökad förståelse för naturen och ett fortsatt anläggande av självguidade naturstigar, är det relevant att närmare utforska vad som krävs för att en naturstig verkligen ska bidra till förståelse för landskapet. I egenskap av blivande landskapsarkitekt förväntas jag, som en del av min profession, ha en bred förståelse för natur- och kulturlandskapet. Därför finner jag det särskilt intressant att undersöka vad landskapsarkitekten genom sin kompetens skulle kunna bidra med inom det expansiva området naturvägledning i allmänhet liksom vid planeringen och utformande av naturstigar.

Mål och syfte

Målet med denna studie är att utforska utformningen av en modern naturstig och utreda om naturstigen i sin nuvarande form utvecklar besökarens förståelse för landskapet och naturens processer. Ett ytterligare mål är att undersöka hur den aktuella utformningen skulle kunna kompletteras för att i högre grad bidra till sådan förståelse och vad landskapsarkitektens roll i denna process kan vara.

Det övergripande syftet är att bredda kunskapsbasen för hur landskapsarkitekten kan medverka till ökad förståelse för landskapet och de processer vi är beroende av för vår överlevnad för att i förlängningen, förhoppningsvis, bidra till ett värnande om dessa processers fortsatta funktion.

Frågeställning

Hur kan landskapsarkitekten bidra till utvecklad förståelse för landskapet och naturens processer hos en förstagångsbesökare vid en naturstig?

- Kan en naturstig bidra till förståelse av landskapet och naturens processer, och i så fall, hur?
- Vilka metoder och verktyg kan användas i utformandet av en naturstig för att hjälpa besökaren förstå landskapet?
- Hur skulle den studerade stigens kapacitet att bidra till förståelse kunna stärkas?
- Hur kan landskapsarkitekten bidra till att lära människor förstå landskap?

Avgränsningar

Forskning pekar på att det finns många skäl att vistas i naturen och att ett besök vid en naturstig kan bidra till bland annat rekreation, hälsogynnande effekter och social samvaro. Denna studie inriktar sig dock specifikt på naturstigens potential att bidra till en fördjupad förståelse för naturen. Begreppet förståelse definieras här som förmågan att "se mönster" (Gärdenfors, 2010).

Studien är avgränsad till att utforska själva besöket vid naturstigen och stigens möjlighet att bidra till förståelse när besökaren väl är på plats. Aspekter som föranleder besöket - hur idén till besöket väcks, hur information om platsen förmedlas samt tillgängligheten till platsen beaktas inte. Studien utgår även ifrån att besökaren inte har besökt platsen för naturstigen tidigare.

Då en central del i studien är undersökandet av landskapsarkitektens roll i förhållande till skapandet av naturstigar utgör observationsstudien i första hand en möjlighet att applicera de teoretiska principerna på ett verkligt exempel varför ett enstaka fallstudieobjekt bedömdes tillräckligt. Naturstigen vid Albrunna kalkbrott valdes eftersom den dels uttryckligen kallas naturstig, dels har det tydliga syftet att bidra till förståelse. Stigen skapades, 2014-2015 och utgör därför ett exempel på en modern naturstig.

Material och metod

Denna studie består av två delar, en litteraturstudie och en fallstudie. Materialet till fallstudien har inhämtats dels genom en observationsstudie där en befintlig naturstig har besökts och analyserats, dels genom två intervjuer, den ena med beställaren och den andra med en av skaparna av den aktuella stigen.

Ansats och förförståelse

Den valda metoden för studien är kvalitativ då studiens syfte är att undersöka naturstigars kvaliteter, i form av deras förmåga att bidra till förståelse för naturen.

Studiens ansats är induktiv och hermeneutisk. Hermeneutik kan enligt Patel och Davidson (2011) beskrivas som tolkningslära. En hermeneutisk forskare använder sin egen förförståelse, i form av kunskap, tankar, intryck och känslor, som en tillgång i forskningsprocessen och forskaren låter fokus växla mellan helheten och delarna för att nå en så holistisk förståelse som möjligt av det utforskade fenomenet (Patel & Davidson, 2011). Naturstigen i denna fallstudie studeras utifrån min personliga förförståelse där centrala inslag är mina tidigare kunskaper och erfarenheter inom ämnena landskapsarkitektur, naturvägledning, biologi samt fysisk teater. Dessa kunskapsområden kan i särskilt hög grad förväntas färga mina tolkningar och upplevelser av naturstigar då de bidragit till att forma min nuvarande förståelse för vad natur är och varför den är viktig samt för företeelser som berättarteknik, upplevelse av rum och rörelse, estetik samt skriftlig, muntlig och visuell kommunikation.

Litteraturstudie

Ambitionen med litteraturstudien är att visa på hur förståelse för landskapet kan förmedlas ur två skilda perspektiv, naturvägledarens respektive landskapsarkitektens. För detta ändamål har två litterära huvudkällor valts ut vilka har fått agera företrädare för de olika perspektiven. För att kunna fördjupa den teoretiska bakgrunden och finna särarten och kärnan i de båda perspektiven presenteras dessa källor inledningsvis var för sig. Litteraturstudien avslutas därefter med ett avsnitt där perspektivens likheter och skillnader lyfts fram.

Forskning, exempel och teorier kring naturvägledning är hämtade ur boken *Interpretation – Making a difference on purpose* av Sam H. Ham (2013), professor i kommunikationspsykologi och bevarandevetenskap, University of Idaho, USA. Sam Ham definierar målet med naturvägledning som ”provoke meaning making” vilket här har översatts till att väcka eftertanke hos besökaren. Ham diskuterar vad som kännetecknar naturvägledning som uppnår målet att väcka eftertanke hos besökaren och presenterar kvalitetssäkringsmodellen TORE vilket står för Thematic, Organized, Relevant och Enjoyable. Hams bok kommer snart att ges ut i svensk översättning i vilken TORE blir TORG, där G står för givande (Arnell, 2017).

Landskapsarkitektens roll och verktyg när det gäller att förmedla förståelse för landskapet diskuteras utifrån landskapsarkitekten och forskaren Ann Whiston Spirns (1998) teori om förmågan att läsa landskap, *landscape literacy*, och hennes bok *The Language of Landscape*. Spirn menar att människor idag håller på att förlora förmågan att förstå de processer, mänskliga och icke-mänskliga som formar våra landskap. I denna del förekommer relativt många citat något som är ett medvetet val från uppsatsförfattarens sida då Spirns poetiska språk och slående förmåga att beskriva landskap i sig anknyter till och stärker hennes teori om landskapets språk.

Fallstudie

Genom att analysera en befintlig naturstig utifrån Hams teorier för naturvägledningsaktiviteter i kombination med Spirns teorier om att läsa landskapet undersöktes hur den aktuella stigen kan bidra till att skapa förståelse för landskapet och naturens processer. Den valda stigen är en skyltad naturstig vid Albrunna kalkbrott på södra Öland, ca två kilometer lång och anlagd av företaget

Cementa åren 2014-2015. Cementa driver en cementfabrik i Degerhamn och har tidigare brutit kalksten på platsen för stigen, som delvis ligger i anslutning till deras aktiva dagbrott. Stigen besöktes onsdagen den 12 april 2017 och en intervju med miljöchefen på Cementa genomfördes samma dag.

Observationsstudie

Naturstigen i Albrunna upplevdes av uppsatsförfattaren den 12 april 2017, genom en promenad längs stigen och analyserades efter besöket med hjälp av en för studien framtagen analysmodell. Analysmodellen består av ett frågeformulär med 77 frågor, varav 56 frågor och utgår från Sam Hams kvalitetsmodell TORG och 22 frågor baseras på Ann Whiston Spirns teorier om landskapet som språk. Frågorna är en blandning av slutna frågor som besvaras med ja eller nej och öppna frågor som besvaras fritt utifrån den subjektiva upplevelsen. Vid studien användes metoden strukturerad observation, vilket innebär att alla kvaliteter som observerades och som kunde anses relevanta för studien dokumenterades (Patel & Davidson, 2011).

Analysen av naturstigen inriktas mot att undersöka stigens naturvägledningskvaliteter utifrån Ham (2013) liksom i vilken utsträckning stigen uppfyller den målbild Ham kallar tankeväckarens. Därefter analyseras på vilket sätt och i vilken utsträckning stigen bidrar till besökarens förmåga att läsa och förstå landskap utifrån Spirn (1998). Analysen avslutas med en diskussion och slutsats gällande vilka eventuella insatser som hade kunnat utveckla naturstigens kvaliteter ytterligare, dels ur ett naturvägledningssperspektiv, dels ur ett landskapsperspektiv, liksom i vilken utsträckning dessa perspektiv kan integreras och komplettera varandra.

Semistrukturerade intervjuer

En semistrukturerad intervju genomfördes med Staffan Johnson, miljöchef på Cementa den 12 april 2017. Kontakt togs först via mejl och via ett kortare telefonsamtal där studiens syfte beskrevs. Intervjun genomfördes öga mot öga och utgick ifrån ett antal öppna frågor. En del av dessa frågor hade väckts vid besöket vid naturstigen, vilket genomfördes innan intervjun. Under samtalet uppkom även spontana följdfrågor. Med tillstånd från informanten spelades intervjun in för att senare transkriberas.

Vid intervjun med Staffan Johnson framkom namn på ytterligare tre potentiella informanter. Oskar Damström och Johan Linder, före detta studenter på Högskoleprogrammet i naturguidning vid Umeå universitet som utformat det första förslaget till naturstigen. Via Staffan Johnson fick jag tillgång till Damströms och Linders examensarbete (uå) vilket innehöll svar på mina frågor och de kontaktades därför inte för intervju. Kontakt togs däremot med Anna Elf, konsult vid företaget Naturcentrum AB, som stått för den slutliga layouten av naturstigens skyltar. En semistrukturerad telefonintervju genomfördes med Anna Elf den 18 maj 2017.

Litteraturstudie

Naturvägledning

Naturvägledningens målbild

När Ham (2013) diskuterar målet med naturvägledning använder han sig av begreppet *endgame*, målbild. Enligt Ham finns flera möjliga målbilder för en naturvägledare och han lyfter fram tre av dessa som han kallar arketyper – läraren, underhållaren och tankeväckaren. För läraren är målbilden att besökaren lär sig och kan minnas och upprepa fakta som har presenterats medan målet för underhållaren är att behålla publikens uppmärksamhet, och ge dem en trevlig upplevelse (ibid.). Tankeväckarens målbild är att väcka eftertanke hos besökarna, trigga dem att bilda sig en egen uppfattning och göra egna kopplingar till upplevelsen. Att hålla kvar uppmärksamhet, fångsla besökarna, är enligt Ham steg ett inom all naturvägledning, oavsett målbild, men han lyfter fram att mediet i vissa fall riskerar att överskugga budskapet eller rent av bli det budskap besökaren tar med sig. Ham menar vidare att all naturvägledning i någon utsträckning innehåller förmedlande av fakta men att problem kan uppstå när fakta blir naturvägledningens främsta fokus. När det kommer till vilken målbild som är den bästa säger Ham därför "it's the provoker who emerges as most indispensable when it comes to interpretations potential to make some kind of difference in the audience it reaches" (a.a., s.59). Målet med naturvägledning är alltså enligt Ham att väcka eftertanke och skapa personliga kopplingar till föremålet för naturvägledningen.

Något Ham (2013) har observerat som förenande för naturvägledare världen över är en önskan om att göra skillnad genom att påverka människors tankar, skapa ökad medvetenhet om och förståelse för eller bidra till uppskattning för naturen. Syftet med att öka förståelsen och uppskattningen för naturen tycks i många fall, i förlängningen, vara att öka människors benägenhet att skydda och bevara naturvärden (ibid.). Men kan naturvägledning verkligen göra skillnad?

TORG – modellen

Väl utförd naturvägledning som uppfyller vissa kriterier kan enligt Ham (2013) mycket väl göra den skillnad som många naturvägledare tycks eftersträva. Effektiv, eller lyckad, naturvägledning uppfyller enligt Ham det han kallar TORG-modellen; den är Tematisk, Organiserad, Relevant och Givande för besökaren. För att uppnå målet att väcka tankar hos besökaren, och i förlängningen utveckla deras förståelse, måste naturvägledningsaktiviteten ha alla dessa fyra kvaliteter (ibid.). Dessutom måste samtliga kvaliteter förekomma på en tillräckligt hög nivå.

Tematisk

Tema – som inte bör förväxlas med ämne – är ett centralt begrepp i Hams (2013) modell. Ämnet är vad naturvägledningen handlar om medan temat är det budskap eller den slutsats naturvägledaren vill förmedla till besökarna. Varje ämne kan presenteras med utgångspunkt från många olika teman. Vilket tema som valts påverkar vilken historia som berättas. Om en naturvägledningsaktivitet saknar ett starkt tema är risken stor att besökaren går därifrån med känslan "än sen då?", osäker på vad hen fått med sig från upplevelsen (ibid.). Utan tema blir målet oklart och som en effekt av detta blir det svårare att avgöra vad som har åstadkommit. Ett starkt tema kännetecknas enligt Ham av att det väcker tankar. Varje tanke som väcks hos besökarna är deras individuella svar på frågan "än sen då?", deras personliga, subjektiva tema. Tankarna kan skilja sig från person till person, men för att naturvägledningen ska anses lyckad och målet om att väcka eftertanke uppnått, bör besökarnas tankar kretsa kring, eller ligga nära, det valda temat, inom något som Ham benämner naturvägledarens *toleranszon*, vilket beskrivs närmare i slutet av detta avsnitt.

Organiserad

En organiserad naturvägledningsaktivitet kännetecknas av att det inte krävs så mycket arbete från besökarens sida för att följa med i det som presenteras (Ham, 2013). Enligt Ham har människor lättare att ta till sig stora mängder information om den är enkel att kategorisera och kan knytas till ett antal huvudpunkter. Genom att begränsa informationen till ett fåtal huvudpunkter, eller *underteman*, och göra det enkelt för besökaren att skilja ut huvudpunkterna från den information som knyts till dem blir naturvägledningen lättare att följa med i och ta till sig (ibid.). Ham hänvisar till studier i psykologi som visat att det magiska antalet huvudpunkter som en människa kan minnas är fyra eller färre (ibid.). Ham är tydlig med att underteman inte tjänar något egensyfte och därför bör exkluderas om det inte finns behov för dem. Temat kan då fungera som ensam huvudpunkt till vilken informationen knyts.

Att naturvägledning är lätt att följa har visat sig vara ett av de två viktigaste kriterierna för att den ska kunna väcka eftertanke (Ham, 2013). Är informationen svår att följa ger besökaren snart upp och slutar försöka ta till sig det som förmedlas (ibid.). Detta är särskilt utmanande i naturvägledningssammanhang, i kontrast till exempelvis en klassisk utbildningssituation, eftersom besökarna vid naturvägledning utgör det Ham kallar en *noncaptive audience* – en publik som inte har några egentliga krav på sig att förstå det som presenteras.

Ham (2013) menar vidare att tekniker för att nå fram med ett budskap till besökare skiljer sig väsentligt mellan olika naturvägledningsaktiviteter och han skiljer *sekventiella aktiviteter* där naturvägledaren styr i vilken ordning besökarna får tillgång till information och intryck (t ex guidade turer) från *icke-sekventiella aktiviteter* där besökaren själv bestämmer i vilken ordning hen tar del av upplevelsen och vilken tid som ägnas åt dess olika delar (t ex utställningar). När vägledaren har makt att styra i vilken ordning besökaren tar del av upplevelsen ökar möjligheterna att skapa en uppbyggnad med tydlig början och tydligt slut, bygga upp förväntningar, ge besökarna små tankeuppgifter längs vägen och knyta ihop säcken (ibid.). Vid icke-sekventiella aktiviteter är dessa möjligheter starkt begränsade och Ham lyfter fram att den tid som en besökare spenderar på en given del kan vara begränsad till några få sekunder.

Relevant

För att information ska upplevas som relevant för mottagaren måste den dels vara meningsfull, dels personlig (Ham, 2013). Informationen blir meningsfull först då den sätts in i ett sammanhang, när mottagaren kan koppla den till någonting hen redan känner till. Enligt Ham är ett av problemen med många naturvägledningsaktiviteter att de inte upplevs som meningsfulla. Ett sätt att skapa mening för mottagaren är att använda exempel, kontraster, liknelser, analogier eller metaforer som refererar till vardagliga företeelser som alla väl känner till (ibid.).

Men att mottagaren förstår informationen räcker inte, enligt Ham (2013). "Interpreters must not only find a way to link the information being presented to something their audiences know about but also to something they *care* about" (a.a., s.32). Ham menar att personliga kopplingar är särskilt viktiga i mötet med en naturvägledningspublik vilken kan välja att ignorera sådant de bedömer som oviktigt, även om de förstår det som förmedlas. Vi människor är benägna att snabbt och i hög grad fokusera vår uppmärksamhet på sådan information som uppfattas som personlig, exempelvis information om oss själva, våra nära och kära, vår hälsa och livskvalitet eller våra djupaste värderingar, övertygelser och trosuppfattningar. Faktum är att vår benägenhet att lyssna till personlig information är så stark att vi gör det även då vi aktivt försöker att låta bli, vilket inom psykologin kallas selektiv uppmärksamhet (ibid.).

Universella koncept är immateriella, symboliska företeelser som rymmer särskild betydelse för människor och dessa kan utgöra kraftfulla verktyg för att göra en upplevelse mer personlig och förbättra dess förutsättningar att beröra (Ham, 2013). "Interpretation that connects strongly to universal concepts is often moving to an audience, particularly when humans are themselves part of the story. Artfully presented, this kind of interpretation is visceral; it somehow touches the soul of the audience and profoundly affects them" (a.a., s.35). Till de universella koncepten hör

exempelvis känslor som kärlek, hat, rädsla och sorg, fenomen som födelse, död, hunger och törst samt människans fascination för svår- eller oförklarliga företeelser som rymden och andra mysterier.

En annan teknik som Ham (2013) presenterar för att göra upplevelsen personlig är att referera till åhöraren själv eller dennes familj, *self-referencing*, exempelvis genom att säga; Har du någonsin tänkt på...? eller Är det någon i din familj som...?. En tredje teknik är det Ham kallar *labeling*, att i ett påstående referera till en typ av person eller grupp såsom; alla som bryr sig om miljön, fågelskådare eller mammor. Åhöraren kan då antingen associera sig själv med denna grupp eller tvärtom vilja fjärma sig från den, oavsett tvingar påståendet personen att förhålla sig personligt till det som påstås (ibid.).

Givande

Ham (2013) definierar en aktivitet som givande då den fångar mottagaren och ger en känsla av tillfredsställelse. Han poängterar att en givande upplevelse inte är begränsad till underhållande och roliga aktiviteter utan även kan uppnås genom att ta del av något tragiskt eller skrämmande. Den avgörande faktorn för att aktiviteten ska upplevas som givande är att den matchar mottagarens idé om en givande upplevelse (ibid.). En aspekt som enligt Ham framträder som gemensam för de flesta givande naturvägledningsaktiviteter är att de i sin form och presentation skiljer sig väsentligt från formell utbildning. Forskning har visat att människor ägnar mindre uppmärksamhet åt utställningar som påminner dem om formell utbildning och de utställningar som generellt fungerar bäst har visat sig vara de som inbjuder till interaktivitet eller som har inslag av tredimensionella objekt, rörelse, förändring eller klara färger (ibid.). Likaså tenderar humor, musik och tvåvägskommunikation att fånga människors uppmärksamhet. Några konkreta tekniker som Ham lyfter fram för att göra en aktivitet mer givande är att ersätta passiva verb som ”de fick kämpa” med aktiva ”de kämpade”, lyfta fram orsak- och verkanförhållanden, koppla vetenskap till berättelser om människor, överdriva storlek eller tidsrymder, använda analogier, illustrera en poäng med ett påhittat scenario, personifiera icke-mänskliga företeelser eller berätta på ett sätt där åhöraren får följa en enskild individs upplevelse.

Tankelistning och toleranszoner

Hur vet naturvägledaren att målet om att väcka tankar kring det valda temat för naturvägledningen är uppnått? För utvärdering föreslår Ham (2013) metoden *tankelistning*. Metoden innebär att besökarnas tankar efter upplevelsen samlas in, antingen muntligt eller skriftligt. Om du som naturvägledare kommer på dig själv med att le då du tar del av besökarnas tankar är det enligt Ham sannolikt att dessa faller inom din så kallade *toleranszon*, det vill säga besökarnas personliga tankar ligger tillräckligt nära ditt valda tema (ibid.).

Toleranszonen kan vara obegränsad, bred eller snäv (Ham, 2013). En naturvägledare med obegränsad toleranszon har som främsta mål att väcka tankar och i förlängningen skapa debatt kring sitt tema och exakt vilka tankar besökarna tänker är då mindre viktigt. Ham uttrycker detta som ”the interpreter’s job isn’t to cover the topic, but to *uncover* it” (a.a., s.154). Som redan nämnts syftar naturvägledningsaktiviteter dock ofta till att skapa starka kopplingar mellan besökaren och föremålet för naturvägledningen, liksom att bidra till en positiv inställning och uppskattning hos besökaren. Toleranszonen blir då bred snarare än obegränsad (ibid.). En naturvägledare med bred toleranszon är nöjd oavsett vilka personliga teman besökarna tar med sig hem, så länge dessa inte strider mot naturvägledarens valda tema. En snäv toleranszon däremot kännetecknas av att det finns en underliggande plan som dikterar vilka tankar som anses viktigast att väcka hos besökarna. Detta innebär inte nödvändigtvis att det inte anses finnas ett värde i att besökarna även tänker andra tankar.

Ham (2013) menar att få individer och organisationer som arbetar med naturvägledning har en fullt så bred toleranszon som de kanske intalar sig. I många fall finns det begränsningar av vilka personliga teman naturvägledaren finner acceptabla (ibid.). Naturvägledning kan riskera att få

karaktären av manipulation eller propaganda, inte minst då temat växt fram ur naturvägledarens idé om vad som är rätt och fel (ibid.). Ham lyfter fram vikten av ett etiskt förhållningssätt från naturvägledarens sida och trycker på att naturvägledning alltid lyckas bäst då besökarna uppmuntras att skapa sina egna kopplingar då det endast är via dessa personliga kopplingar som besökaren kan känna anknytning eller uppskattning inför föremålet för naturvägledningen.

Tre sorters skillnad naturvägledning kan göra

Naturvägledning som inte är TORG, som exempelvis saknar tema, ORG, eller relevans, TOG, alternativt är dåligt organiserad, ToRG, kan enligt Ham (2013) aldrig förväntas väcka tankar hos besökarna och därmed inte heller göra någon av de tre potentiella skillnader som lyckad naturvägledning av TORG-kvalité har kapacitet att göra. "Unless interpretation accomplishes its basic aim of provocation, it can't hope to produce any other kind of outcome consistently" (a.a., s.74). När vi därför går vidare med att diskutera skillnader som naturvägledning kan göra är det, enligt Ham, avgörande att vi är på det klara med att vi talar om naturvägledning som har alla dessa fyra ingredienser "at a high level of professional quality" (a.a., s.76). De tre skillnader som naturvägledning kan göra är, enligt Ham (2013): 1) Förhöja upplevelser, 2) Påverka attityder och främja uppskattning för en plats, en sak eller ett koncept och 3) Främja beteenden som bidrar till att skydda viktiga, sällsynta eller ömtåliga resurser.

Ham menar att upplevelser och tankar är samma sak och illustrerar detta med exemplet att två personer går sida vid sida nedför samma gata, i samma väder, i samma fysiska miljö, men den ene mår strålande och den andre mår uselt. Utifrån detta bör naturvägledning som lyckas väcka tankar hos en besökare gällande föremålet för vägledningen, även påverka denna persons upplevelse av detta föremål (ibid.). "People think; they make meaning; they remember" (a.a., s.81).

I en studie om vad besökare på historiska platser ville få ut av besöket visade det sig att stor vikt lades vid att känna kopplingar till historien, få en känsla för platsen och få möjligheter till reflektion. Detta sökande, som till sin karaktär skiljer sig från att söka underhållning och kunskap kallar Cameron och Gatewood (se Ham, 2013) för *numen-seeking*, vilket kan liknas vid sökandet av platsens eller historiens själ.

Gällande påverkan på attityder klargör Ham (2013) att mer kunskap inte nödvändigtvis leder till ökad uppskattning. Studier har visat att för att göra en bestående påverkan på någons attityd till något, måste du först påverka de underliggande uppfattningar som attityden baseras på. Detta kallas inom psykologi kompatibilitetsprincipen (ibid.). Naturvägledning som på förhand har identifierat de relevanta uppfattningarna som ligger till grund för den attityd som naturvägledaren vill förändra har visat sig kunna påverka besökares attityder (ibid.).

Avslutningsvis har naturvägledning av TORE-kvalitet visat sig kunna förändra beteenden (Ham, 2013). I likhet med påverkan på attityder har studier visat att naturvägledning för att kunna påverka ett specifikt beteende först måste lyckas påverka besökarens uppfattningar om detta specifika beteende. Denna metod kallas *the reasoned action approach* (ibid.). Det finns inget stöd i forskningen för att en generell attityd inför något kommer att leda till ett specifikt beteende i förhållande till detta något (ibid.). Ham exemplifierar detta med att alla miljöaktivister inte skänker pengar till alla miljöorganisationer. Miljöaktivistens attityd till att skänka pengar påverkas av andra faktorer, utöver den generella attityden till naturen eller miljöfrågan, exempelvis tilltron till välgörenhetsorganisationen. Hams slutsats är att naturvägledning bara kan påverka ett specifikt beteende om den är särskilt designad för att göra detta och steg ett är alltid att väcka tankar. "If a person is provoked to deep thought about a thing, then that person will make a lot of personal meanings with respect to it. Meaningful things matter to us, and given the opportunity to act one way or another with respect to a meaningful thing, we'll normally choose

to behave in a respectful or protective way. Both common sense and research back this up.” (a.a., s.88).

Landskapets (bortglömda) språk

Ann Whiston Spirn, landskapsarkitekt, författare och fotograf ser på och beskriver landskapet som ett språk. “The language of landscape prompts us to perceive and shape the landscape whole. Reading and speaking it fluently is a way to recognize the dialogues ongoing in a place, to appreciate other speakers’ stories, to distinguish enduring dialogues from ephemeral ones, and to join the conversation. The language of landscape reminds us that nothing stays the same, that catastrophic shifts and cumulative changes shape the present. It permits us to perceive pasts we cannot otherwise experience, to anticipate the possible, to envision, choose, and shape the future (Spirn, 1998, ss.25-26).

Spirn (1998) menar att människan en gång var väl bevandrad i landskapets språk men att det idag håller på att falla i glömska och hon benämner förmågan att tolka landskapet som *landscape literacy*. Den läskunnige kan utläsa orsak och verkan, förstå processerna som har och fortsätter att forma landskapet och uttyda de bestående strukturerna under de föränderliga formerna där landskaps-analfabeten inte ser något av betydelse (ibid.). Enligt Spirn läser alla människor fortfarande av landskapet, men på en ytlig och begränsad nivå vilket gör att kopplingar som en gång var uppenbara idag ofta förbises.

Landskapsarkitektens roll

Den som designar eller på annat sätt formar landskapet är en berättare med ett budskap att förmedla och söker göra detta genom val och organisation av element i landskapet (Spirn, 1998). Landskapets berättelse är dock redan påbörjad och det finns inga blanka blad, däremot finns det många delförfattare, mänskliga och icke-mänskliga (ibid.). Spirn beskriver landskapet som resultatet av ständigt pågående dialoger mellan olika parter, såsom; djur och växter, jordarter, vind och vatten. Utan förmågan att läsa landskapet och förstå dessa dialoger riskerar vi enligt Spirn att agera på ett sätt som ger upphov till problem eller rent av livsfara. Som när människan avverkar träd och bygger hus i en sluttning utan att ta hänsyn till de pågående dialogerna mellan sluttning, jordart och regnvatten och resultatet blir ett jordskred med ödesdigra konsekvenser.

Spirn (1998) menar att vi människor genom en förståelse för landskapets språk kan skapa landskap som vi själva, liksom andra levande varelser, kan leva i och leva av, landskap som hyllar mångfald och som ger en känsla av identitet. Hon lyfter fram att vår överlevnad är beroende av att vi anpassar oss själva, liksom våra landskap, för att upprätthålla livet och att detta kräver att vi lär känna kopplingarna mellan ”luft, jord, vatten och liv” (a.a., s.26, egen översättning). Spirn menar även att förmågan att läsa förhöjer vår upplevelse av landskapet.

Spirn (1998) betonar vikten av att se landskapet som en helhet och menar att de som formade landskapet förr var generalister. Idag är samhället fullt av specialister som läser vissa delar av landskapet djupare än andra och därför riskerar att drabbas av tunnelseende (ibid.). Ekologen ser landskapet som habitat, arkitekten som en plats för byggnader, planeraren som ett område för handel, transport, rekreation och så vidare. Att inte erkänna landskapets starka symboliska potential som viktigt i sig självt, utan se landskapet endast som en inramande bakgrund för byggnader är enligt Spirn ett vanligt misstag. Hon har mött mycket kritik och oförståelse i förhållande till sin teori om landskapets språk men skriver i kontrast till detta att hennes idé tycks uppfattas som naturlig av många som ägnar sig åt landskapsarkitektur (ibid.). Landskapsarkitekten har enligt Spirn en unik och viktig roll då yrket förenar design och planering och kräver förmåga att se kopplingar mellan olika skalor.

Enligt Spirn (1998) kan hennes teori erbjuda ett i grunden annorlunda perspektiv på tillvaron

och därigenom möjliggöra en radikal förändring i hur vi väljer att tänka och agera i förhållande till landskapet. Landskapets språk är ett potentiellt sett kraftfullt verktyg men den som vill bli en skicklig författare måste först lära sig läsa och tolka landskap (ibid.). Landskapsarkitektens expertis ligger just i en bred förståelse för landskapets komplexitet. Detta borde göra landskapsarkitekten väl lämpad att hjälpa andra utveckla och stärka denna förmåga, för att i förlängningen bidra till ökad förståelse av landskapet.

Att synliggöra det osynliga

Berättarens, landskapsarkitektens, roll är att synliggöra det osynliga, avslöja samband och lyfta fram dialoger, som många människor idag tenderar att förbise. Bland de många aspekter hos landskapet som Spirn (1998) lyfter fram framträder process, material, form, struktur och underliggande kontext som centrala och grundläggande begrepp.

Process

När en ensam process, eller ett fåtal processer, dominerar i ett landskap framträder dessa processer relativt tydligt (Spirn, 1998). Flodbäddar vid lågvatten avslöjar högvattennivån genom flodfårans djup eller genom färgskiftningar på sidomurar eller brostolpar. Vindens påverkan är framträdande i ett landskap av sanddyner eller i de vindpinade träden längs kusten. På de flesta platser pågår dock många processer samtidigt eller i följd, ibland i samspel med varandra, ibland i konflikt (ibid.).

Till synes statiska element är i själva verket relaterade till varandra och del av en ständig förändringsprocess. "Paths, boundaries and gateways are conditions, not things, spatial patterns defined by processes. Paths are places of movement, boundaries limits to movement, gateways places of passage and exchange. A path is maintained by movement. Once a process ceases, space becomes a shell of past experiences." (Spirn, 1998, s.119).

Rytmen och ordningen med vilken händelser följer på varandra kan vara jämn eller ojämn, regelbunden eller oregelbunden (Spirn, 1998). Att lyfta fram de processer som påverkar ett landskap tydliggör landskapets dynamiska karaktär. Spirn beskriver hur ingenting är separat eller bestående i landskapet. Processer kopplar samman till synes orelaterade händelser (ibid.). "Mountains are thrusting up or eroding, not static; trees are growing, or not, evidence of invisible events" (a.a., ss.88).

Material

Spirn (1998) beskriver hur processer formar material och material uppenbarar processer. Magmatiska bergarter formas av lava genom högt tryck, årsringar i ett träd återspeglar hur klimatet varit under trädets levnad. Material kan också vara bärare av mening (ibid.). Sten förknippas med evighet, rinnande vatten med tidens gång, sand med sådant som inte består.

Material kan ge starka sinnesupplevelse och sätter gränser (ibid.). Material formar ljud, ljuset bryts i dem, de avger dofter och känns olika mot huden. Vissa material tål att böjas och tänjas medan andra knäcks eller splittras.

Struktur och form

Spirn (1998) skiljer konstant struktur från föränderlig form, där formen är mer uppenbar för betraktaren medan strukturen kan vara dold under ytan. Strukturen förklarar hur ett objekt eller ett landskap fått sin form och den skapar en helhet av delar som, skilda från varandra, kan tyckas orelaterade (ibid.). "Erosion, decay and destruction uncover or highlight concealed or unrecognized structure" (a.a., s.104).

En form kan vara övertydlig eller underförstådd som då hjärnan gör om en båge till en sluten cirkel (Spirn, 1998). Form påverkar också rörelse. Labyrintlika stigar skapar förvirring medan

stigar som följer tydliga huvudriktningar, med kopplingar till det omgivande landskapet, skapar en känsla av organisation (ibid.).

Underliggande kontext

Den som är väl förtrogen med ett landskaps grammatik kan välja att följa de grammatiska reglerna eller medvetet bryta mot dem för att åstadkomma en effekt. Reglerna kan bestå över tid eller förekomma tillfälligt på en viss plats under en viss period, nya element kan harmoniera med, inordna sig i eller underordna sig den befintliga kontexten (Spirn 1998).

Som i alla språk förekommer i landskapet olika dialekter. Det Spirn (1998) kallar dialekter är resultatet av fortgående dialoger med platsens bestående, underliggande sammanhang. Lokala landskapsdialekter har formats över långa tidsrymder genom att olika material och former upprepade gånger har undersökts, testats och finjusterats (ibid.). De material och former som varit väl lämpade för platsens förutsättningar har givit upphov till dess dialekt.

Landskapsberättarens verktyg

Spirn använder sig av en rad olika retoriska stilfigurer såsom metafor och paradox, i kombination med andra berättartekniker, som hon applicerar på landskapet. Liksom stilfigurerna inom retoriken är redskap för att förmedla ett budskap kan dessa språkliga grepp fungera som verktyg för landskapsarkitekten i rollen som berättare, i förmedlandet av förståelse för landskapet.

Inledning och tilltal

Entrén till en plats fungerar som inledning på en berättelse och sätter stämningen för upplevelsen som följer (Spirn, 1998). Spirn pekar på vikten av hur entrén utformas – hur övergången från utanför till innanför sker, liksom vilken karaktär gränserna och passagerna däremellan har.

”Gateway denotes a threshold, a place of passage” (a.a., s.121).

I anslutning till en entré kan även finnas någon eller något som adresserar besökaren, vilket Spirn (1998) kallar tilltal. Tilltal fungerar som en form av kommunikation med någon eller något som inte kan svara - en person, en plats eller kanske en gud (ibid.). Spirn ger exempel på hur en staty av Walt Disney, hand i hand med Musse Pigg, möter besökaren till Disneyland, ett tydligt exempel på ett välkomnande tilltal. Men tilltal kan även annonsera, vädja eller påminna om något. Ett annat av Spirns exempel är en gravsten, vilken fungerar som ett tilltal från den avlidne till besökaren, liksom en blomma på graven, vilken utgör ett svar.

Besökaren kan ledas längs vägen av vägvisare, kanske i form av skyltar, men ledning kan även ges av andra element i landskapet som förmedlar någon form av budskap eller mening (ibid.).

Rytm och ordning

De flesta landskap är enligt Spirn (1998) utformade för att upplevas genom rörelse i ett givet tempo, en given rytm: ”a succession of accented beats or pulses, a pattern of sounds, sights, or sensations, a periodic recurrence or regular alternation with interval” (a.a., s.221). Landskapets författare berättar genom att utforma stigen längs vilken andra upplever landskapet, genom att välja vad människor får se och inte se längs vägen liksom genom inramning av utsikter och placering av element (ibid.). Förväntan och överraskningseffekter kan skapas genom att inte avslöja allt på en gång men låta besökaren få en föräning om vad som ska komma. Något som skymtar bakom ett buskage triggas fantasin, en krök eller backe längs stigen väcker nyfikenhet om vad som väntar på andra sidan. Ordningsföljden påverkar besökarens upplevelse (Spirn, 1998).

Paradox, avvikelse och betoning

”Every landscape is inherently paradoxical, a fusion of the managed and the wild” (Spirn, 1998,

s.230). En paradox uppstår när någonting i landskapet rymmer en inneboende motsägelse. Alla landskap rymmer förväntningar i någon form (Spirn, 1998). När formen avviker från den norm besökaren förväntar sig finns det alltid en orsak, medveten eller omedveten. Genom att känna till platsens grammatik, den rådande normen och förväntningarna, kan designern använda sig av avvikelser för att förmedla mening (ibid.). En avvikelse kan bestå av ett element från en annan tid eller plats som placeras i en oväntad miljö eller placering av ett element på ett avvikande sätt, exempelvis upp-och-ned. Avvikelsen drar uppmärksamhet till sig och väcker frågor. En avvikelse som Spirn återkommer till är vargträdet. Om du på en promenad genom tät lövskog plötsligt stöter på en ek med bred krona kanske du börjar undra varför just detta träd avviker från de övriga. Förklaringen är att eken, vargträdet, en gång växte i ett öppet landskap och att den yngre skogen växt upp senare, kanske till följd av att bete eller annan hävd har upphört (ibid.). Avvikande element, som kontrasterar sammanhanget blir naturligt framträdande.

Då någonting betonas, lyfts fram, hamnar något annat som en effekt av detta i skymundan (Spirn, 1998). Element i landskapet kan betonas exempelvis genom inramning, placering (först eller sist, högt eller lågt, i relation till något annat), förvriden form eller överdriven storlek (ibid.). Överdrifter kan förmedla känslor; överdimensionerade trappsteg får människan att känna sig liten eller obetydlig medan underdimensionerade element kan inge en känsla hos betraktaren av vara betydelsefull eller mäktig. Överdrifter kan också lura ögat. Spirn exemplifierar med tvingat perspektiv som ger känsla av stora avstånd och branta backar som ger känsla av höjd.

Antites innebär ett ”tillägg av motsats” och uppkommer genom att två ord, eller grupper av ord med motsatt betydelse ställs emot varandra (Rydstedt, 1993, s.303). Spirn pekar på hur element med motsatta egenskaper som ställs i nära relation till varandra lyfter fram varandras karaktär, som friväxande almar på Kongens Nytorv i Köpenhamn, omringade av formklippta träd av samma art. En oxymoron är en form av antites där ett ord läggs till ett annat, som exempelvis ”talande tystnad” (ibid.). Spirn exemplifierar detta med blommor av plast.

Ett utropstecken är ett kraftfullt uttalande, *statement*, som sticker ut i sitt sammanhang. I landskapets språk låter Spirn (1998) detta exemplifieras med en blomstrande trädgård på en innergård som inte kan anas från utsidan av byggnaden vilket ger en stark upplevelse då du som besökare träder in. Frågetecknet liknar utropstecknet och kan bestå av en avvikelse eller två element som kontrasterar eller som kan jämföras med varandra (ibid.).

Klimax, antiklimax och avslut

Klimax definierar Spirn (1998) som den punkt då en upplevelse eller ett händelseförlopp når sin höjdpunkt, fram till vilken intensiteten och betydelsen ökar gradvis. Hon lyfter också fram antiklimax, vilket hon beskriver som ”When the end of a journey disappoints, /.../ when no view and nothing else of significance appears at the end of a long ascending path” (a.a., s.224).

Aposiopesis är ett känsloladdat avslut av en påbörjad sats vilket i landskapet kan utgöras av en väg som avslutas i en plötslig utsikt eller en avsiktligt oavslutad form som inbjuder fantasin att göra resten (Spirn, 1998).

Ham möter Spirn

Förenande för Ham och Spirn är att de bägge är inriktade på kommunikation, berättande och förmedlande av budskap. Deras vägar korsas också på flera punkter. Några slående exempel är deras respektive teorier kring uppbyggnad av förväntningar där Spirns teori om *anticipation*, hur landskapet kan utformas för att väcka nyfikenhet kan likställas med Hams teknik *foreshadowing* ”a sequential technique in which a communicator hints at what is to come next or later in a presentation/.../ often used to create curiosity or a sense of anticipation about what follows”

(Ham, 2013, s.251). Likaväl som en föraning kan förmedlas i talad eller skriven form enligt Hams beskrivning kan den alltså utifrån Spirn ges fysisk form i landskapet.

Spirns (1998) beskrivning av antiklimax skulle direkt kunna appliceras på Hams teori om känslan ”än sen då”, som kan infinna sig hos en besökare av en naturvägledningsaktivitet vid avsaknad av ett starkt tema. Att nå slutet av en berättelse utan budskap, som inte väcker några tankar, motsvarar en vandring längs en stig som inte tycks leda någonstans. Särskilt intressant att notera är att vi människor gärna, på detta sätt, drar paralleller mellan landskapet och våra abstrakta upplevelser, vilket Spirn (1998) pekar på i sin bok då hon talar om hur en väg kan vara både en väg och ”vägen”.

Av de tekniker Ham (2013) lyfter fram för att stärka TORG-kvalitén hos en produkt är majoriteten direkt applicerbara på talad och skriven text. Spirn (1998) däremot, som studerat konst och är verksam landskapsarkitekt och fotograf, inkluderar i större utsträckning våra sinnen och vår upplevelse av tid och rum i berättandet och gör det på så sätt tredimensionellt.

Någonting som Ham (2013) lägger mycket vikt vid är att en upplevelse är personlig för deltagaren. Denna aspekt förekommer hos Spirn (1998) indirekt exempelvis i hennes beskrivningar av hur olika människor relaterar till olika begravningsplatser beroende på platsens utformning. Hon jämför begravningsplatser där inga individers namn nämns och där nationen och äran står i fokus med platser utformade för kontemplation, sorg och saknad (ibid.).

Fallstudie - Naturstig vid Albrunna kalkbrott

Figur 1. Entréskylt, skylt 2, vid den östra entrén till naturstigen vid Albrunna kalkbrott, Öland. Med tillstånd från Cementa, Naturcentrum AB och Peter Nilsson (Naturcentrum AB, 2017).

Beskrivning av naturstigen

Albrunna kalkbrott ligger strax söder om bruksorten Degerhamn på Ölands sydvästra kust. Vid kalkbrottet finns sedan 2015 en skyltad naturstig längs en två kilometer lång vandringsled, skapad på initiativ av företaget Cementa. Naturstigen passerar bland annat det aktiva dagbrottet där Cementa, som är del av den internationella koncernen HeidelbergCement, bryter kalksten för vidare förädling i cementfabriken i Degerhamn.

Som besökare anländer du till naturstigen via landsväg 136 söderut och svänger av åt vänster, in på en öppen gräsplan. Parkeringen avgränsas av bostadshus i norr och söder och i öster, på andra sidan ett staket, väntar det öländska alvaret. Alvarsmark är en speciell naturtyp som uppkommer på kalkrik mark med liten jordmån, vilket ger upphov till en mycket speciell flora och fauna. Alvar förekommer endast på ett fåtal platser i världen, däribland Öland.

I anslutning till staketet finns en klassisk reservatsskylt med information om Naturreservatet Albrunna alvar, som besökaren delvis passerar genom på vägen till någon av naturstigens två entréer. Vid sidan av naturreservatsskylten finner besökaren en informationsskylt om Albrunna naturstig (skylt 1). Skylten visar en karta över naturstigens sträckning, ger praktisk information om toalett och rastplatser, beskriver kortfattat områdets naturvärden samt presenterar markägaren, Cementa. Texten ackompanjeras av ett antal akvarellmålningar föreställande djur och växter som lever i och kring brotten. Skyltens nedre högra hörn är märkt med Cementas logotyp.

En trappa leder över staketet och på andra sidan breder en betesmark ut sig, öppen och flack till en början för att längre fram övergå i en liten kulle beströdd med solitära enar. Små högar av kalkstenar, staplade på varandra, den översta vitmålad, fungerar som vägvisare och leder

besökaren in bland enarna.

Det finns två ingångar till området för naturstigen. Om besökaren väljer den östra ingången (se karta, figur 1) går stigen över gräsmarker som successivt övergår i kalkstenshällar klädda med alvarets särpräglade flora av växter och lavar. Efter att ha passerat över en stenmur av kalksten, via ytterligare en trappa, möts besökaren av ett vattenfylldt gammalt dagbrott mot en grön fond av träd och buskar. Stensjön, som den kallas, har vassruggar i kanterna och i vattnet finns små öar bevuxna med tallar. Här inleds naturstigen med en entréskylt (skylt 2) som välkomnar besökaren till Albrunna kalkbrott. Cementas verksamhet och arbete för hållbarhet presenteras liksom riktlinjer för besök i området, det finns branta partier att se upp för och aktiv verksamhet att ta hänsyn till.

Skylt 3 står placerad intill kanten av Stensjön och beskriver fågelarter som förekommer i området, varav flera kan iakttas från platsen för skylten. Därtill beskrivs stenbrottets historia. Att bryta sten förr var ett fysiskt krävande arbete som utfördes för hand men då arbetet moderniserades förflyttades många arbetstillfällen från brottet till fabriken i Degerhamn och många ska då ha saknat friheten ute på alvaret.

Naturstigen har formen av en åtta och Stensjön ligger i åttans midja, där de två cirkelarna möts. Besökaren kan välja mellan två olika vägar för att nå nästa skylt, den ena stigen är knappt synlig annat än genom de vägledande stenhögarna, den andra är en bredare väg körbar med bil. Bägge stigarna leder besökaren mot kanten av det aktiva dagbrottet vilket plötsligt öppnar sig - ett enormt hål i berggrunden. Avsatsen är kantad av stora kalkblock lagda på rad och en skylt med orden "Varning livsfarligt stup" uppmanar besökaren att hålla avståndet.

Två skyltar (skylt 4 och skylt 5) är placerade, sida vid sida, i anslutning till en utkiksplats med bänkbord. Här finns även en vanlig bänk och en fast kikare. Bänken är placerad strax bakom kikaren men kikaren är placerad i ögonhöjd. Härifrån har besökaren utsikt över det delvis aktiva dagbrottet. Delen närmast utkiksplatsen, där aktiv brytning inte längre pågår, är vattenfylld och kallas Kalkbrottssjön. Den ena skylten beskriver ytterligare fågelarter samt några av alvarets många lavar. Den andra beskriver bildandet av Ölands kalkrika berggrund samt tillverkningen av cement, steg för steg, illustrerat med bilder.

Den bredare körbara väg som leder besökaren tillbaka mot Stensjön fortsätter nedför en liten backe och ut över Stensjön som delas i två delar. Här kommer besökaren nära vattenytan. På andra sidan vattnet finns en grillplats med brygga, vindskydd, två udda bänkbord och vandringens näst sista skylt (skylt 6). Den berättar om pungmesen, en vanlig fågel vid brottet, som bygger ovanliga droppformade bon hängandes i träd och buskar. Besökaren får även veta att det finns upp till tio arter av trollsländor vid sjön.

Den sista delen av stigen leder genom ett bestånd med midjehöga tallar. Högre trädridåer på sidorna ramar in och ger lä. Besökaren leds mer eller mindre rakt mot områdets västra entré, där ännu en entréskylt (skylt 7) väntar, denna är identisk med skylt 2 förutom markeringen av skyltens placering på kartan. Därifrån bär vägen tillbaka mot parkeringen. Genom förekomsten av två entréskyltar kan vandringen även upplevas i motsatt riktning.

Naturstigens utveckling och syfte

Naturstigen i Albrunna uppkom som ett bidrag till den årligen återkommande tävlingen The Quarry Life Award som drivs i HeidelbergCements regi (Johnson, 2017). Syftet med tävlingen är att skapa uppmärksamhet kring de biologiska värdena kring koncernens gruvor och täkter runt om i världen och att främja idéutbyte mellan den egna verksamheten och forskning, välgörenhetsorganisationer och myndigheter (HeidelbergCement, 2017). Genom tävlingen kan vem som helst komma med förslag till förbättringsåtgärder alternativt pedagogiska insatser vid företagets anläggningar (Johnson, 2017).

Idén om att göra en insats i Albrunna för att lyfta fram de gamla kalkbrottens fina naturvärden hade enligt Staffan Johnson (2017), miljöchef på Cementa i Degerhamn, funnits en längre tid. Han menar att det finns en stolthet inom företaget över hur väl restaurerade dessa områden är. Cementa presenterade år 2014 denna idé som ett möjligt studentprojekt inom ramen för The Quarry Life Award och Oskar Damström och Johan Linder, studenter på Högskoleprogrammet i naturguidning vid Umeå universitet, tog sig an uppdraget (ibid.).

Damström och Linder (uå) utreder i sitt examensarbete tillika tävlingsbidrag, hur kalkbrottets äldre delar kan göras mer attraktiva ur ett besöksperspektiv samt hur platsens rika naturvärden kan lyftas fram. Deras slutsats är att det finns goda förutsättningar för en naturled och de kommer även med förslag på utformning och innehåll för en sådan (ibid.). Damström och Linder refererar inte till Sam Ham och tar inte upp begreppet naturvägledning. Däremot hänvisar de, då de skriver om skylttexter, till Thomas Öbergs (2011) kompendium *Att skriva om natur* som togs fram på uppdrag av Centrum för Naturvägledning och naturvägledningssmetoder är, enligt Hans Ivarsson (2017), programansvarig på Högskoleprogrammet i naturguidning, en viktig del av naturguideutbildningen. Däremot finns Sam Ham inte med i programmets kurslitteratur (ibid.).

Idén till stigen, dess sträckning och placeringen av skyltarna utgår till stor del från Damström och Linders förslag men Johnson (2017) beskriver hur man från Cementas sida upplevde att text och layout behövde bearbetas ytterligare. Kontakter togs därför med ett antal konsultföretag och Naturcentrum AB, som producerat skyltar till ett stort antal naturreservat, valdes för uppdraget. Texten till skyltarna togs fram i samarbete mellan konsulten Anna Elf på Naturcentrum, Cementa, lokala ornitologer och biologer (Elf, 2017; Johnson, 2017). Illustrationer i akvarell utfördes av den lokala konstnären Peter Nilsson (Johnson, 2017).

Johnson (2017) beskriver det främsta syftet med Albrunna naturstig som att skapa förståelse för den egna verksamheten och för cementtillverkning. Han trycker på att betong, som cement är en viktig beståndsdel i, är världens näst vanligaste produkt efter vatten och han menar att det är viktigt att människor får förståelse för framställningsprocessen. Johnson betonar vikten av att visa på en öppenhet gentemot allmänheten och hänvisar till företaget Nordkalk på Gotland som har fått mycket kritik från allmänheten, vilket lett till att de mer eller mindre fått lägga ned sin verksamhet då områden där de arbetade numera är klassade som Natura-2000 områden. Johnson lyfter vidare fram intresset för att få turister att hitta till kalkbrottet liksom att bredda målgruppen från ornitologer till ”vanliga naturintresserade, vanliga friluftsmänniskor”, som idag inte känner till platsens naturvärden. Det övergripande syftet med naturstigen vid Albrunna kalkbrott är alltså från Cementas sida att skapa förståelse hos allmänheten för Cementas verksamhet, för råmaterialet kalksten och för produkten cement genom att lyfta fram de fina naturvärdena och den stora biologiska mångfalden kring de nedlagda brotten. De vill även att stigen ska bidra till en öppen och god relation till allmänheten.

Damström och Linder (uå) pekar på att kalkbrottslandskapet ”ger en god inblick i södra Ölands geologi och miljö” samt i ”hur ett aktivt kalkbrott ser ut och sköts”, de nämner även att Albrunna har ett intressant växtliv med ovanliga arter och särpräglade geologiska förutsättningar. Utifrån detta drar de slutsatsen att förutsättningarna är goda för en självguidad naturled i området. Naturled definierar de som ”en turismprodukt som bygger på natur- eller kulturarv av ett område vars syfte är att ge en pedagogisk upplevelse som förbättrar besökarens vistelse och förståelse för just det området” (ibid.). Centrala begrepp här är pedagogik, en förbättrad vistelse och förståelse. Damström och Linders (uå) främsta syfte tycks utifrån detta, i likhet med Cementas vara att lyfta fram de fina naturvärdena på platsen och i enlighet med Naturvårdsverkets och Riksdagens mål för tillgängliggörandet av naturen, bidra till förståelse för Sveriges natur. I Damströms och Linders textmaterial, vilket aldrig användes, figurerar Cementas verksamhet nästan inte alls.

Anna Elf (2017) är utbildad biogeovetare och arbetar som naturinformatör vid konsultföretaget Naturcentrum AB. Enligt Elf framkom inget tydligt syfte från Cementas sida då Naturcentrum fick uppdraget att göra den slutgiltiga layouten. Elf nämner möjligheten att stigen skulle fungera som kompensationsåtgärd och menar vidare att det övergripande budskap stigen förmedlar, om

något, är: *trots, eller tack vare industrin [kalkbrytningen] finns det stor biologisk mångfald på platsen för stenbrotten* (ibid.). På den generella frågan om vad hon ser som syftet med naturstigar, svarar Elf (2017) ”att väcka funderingar, förståelse och nyfikenhet” och att få människor att börja fundera i banor som ”varför växer den växten här”, ”varför är det här området värdefullt” och så vidare.

Förståelse är det begrepp som återkommer i alla de ovanstående aktörernas beskrivningar av naturstigens syfte. I Johnsons, Damström och Linders fall specifikt i förhållande till naturstigen i Albrunna och i Elfs fall på ett mer generellt plan, gällande naturstigars syfte i allmänhet. Centrum för Naturväglednings definition av naturvägledning är, som redan nämnts, att väcka känsla för och förmedla kunskap om natur- och kulturvärden, i syfte att uppnå en ökad förståelse för ekologiska och kulturella samband och människans roll i naturen (Arnell m. fl., 2010). Naturstigen vid Albrunna kan därmed sägas vara skapad med en tydlig naturvägledningsansats, även om begreppet inte specifikt lyfts fram av någon av de inblandade parterna.

Analys av stigen ur naturvägledningsperspektiv – utifrån Ham

För att Naturstigen i Albrunna ska kunna uppnå syftet att bidra till ökad förståelse – oavsett om det gäller förståelse för naturen och människans plats i denna generellt eller specifikt förståelse för kalkbrytning och cement – krävs enligt Ham (2013) att stigen uppnår TORG-kvalitet. Det vill säga att stigen måste vara Tematisk, Organiserad, Relevant och Givande för besökaren (ibid.). I följande avsnitt analyseras naturvägledningskvalitéerna vid Albrunna naturstig utifrån Hams TORG-teori.

Tematisk

Temat för en naturvägledningsaktivitet kan likställas med budskap och ska kunna sammanfattas i en eller möjligen två kärnfulla meningar (Ham, 2013). Cementas budskap med naturstigen är enligt Johnson (2017) att det är möjligt att bedriva kalkstensbrytning på ett hållbart sätt och att Cementas verksamhet till och med kan bidra till ökade naturvärden efter det att kalkbrottet tagits ur bruk. Detta går igen i Elfs beskrivning av det hon uppfattat som budskapet, trots att det inte var uttalat från beställaren Cementas sida. På en av naturstigens inledande skyltar står det också skrivet att ”rätt skötta täkter kan öka den biologiska mångfalden”. Huvudtemat för Albrunna naturstig kan utifrån detta uttryckas på följande sätt:

<u>Ämne</u>	<u>Huvudtema</u>
Kalkbrytning	<i>I Albrunnas gamla kalkstensbrott är den biologiska mångfalden stor, tack vare Cementas restaureringsåtgärder.</i>

Enligt Ham (2017) kan det hjälpa besökaren att knyta den information som presenteras till ett antal huvudpunkter/underteman. Vid naturstigen kan följande underteman anas:

<u>Ämne</u>	<u>Underteman</u>
Artrikedom	<i>I och kring Albrunna kalkbrott finns många ovanliga arter.</i>
Geologi	<i>Ölands geologi är grunden för Cementas verksamhet.</i>
Kulturrehistoria	<i>Kalkbrytningen har varit viktig för människorna här i området i flera generationer.</i>
Cementproduktion	<i>Kalkbrottet är källan till idag viktiga byggmaterial som cement och betong.</i>

Alla dessa underteman finns representerade i informationsmaterialet på skyltarna och samtliga återkopplar till huvudtemat. Tyngdpunkten i informationen ligger dock på artrikedomen med främsta fokus på de ovanliga arter av – fåglar, lavar, insekter och växter - som lever i och kring kalkbrotten. Att naturstigen vid Albrunna kan upplevas som något spretig, med flera framträdande underteman, beror sannolikt på att den är skapad i flera steg av flera olika aktörer och, som det ser ut, utan en tydlig överenskommelse gällande temat. Med dessa förutsättningar i åtanke måste ändå sägas att huvudtemat framträder med relativ tydlighet.

Ett starkt tema kännetecknas av att det väcker tankar hos besökaren (Ham, 2013). I vilken utsträckning Cementa når fram med sitt budskap skulle kunna undersökas genom utvärderingsmetoden tankelistning. En sådan utvärdering skulle visa hur nära besökarnas tankar Cementas valda tema ligger och om dessa tankar faller inom Cementas toleranszon. Som utomstående är det svårt att exakt avgöra hur bred toleranszonen är i Cementas fall. Målet om att besökarna vid stigen ska få förståelse för och en positiv attityd till Cementas verksamhet tycks dock vara centralt och utifrån detta kan antas att vissa tankar kan anses viktigare än andra, även om alla tankar - som går i linje med temat – troligen välkomnas av Cementa. Detta pekar på en bred till snäv toleranszon.

De tankar som väcktes hos mig efter besöket kretsade kring vilken central och avgörande roll kalkstenen har spelat på Öland och inte minst i Degerhamn genom tiderna, liksom vilket stort ingrepp i landskapet kalkbrytning medför. Den senare tanken följdes dock åt av en annan, som bör falla inom Cementas toleranszon, nämligen att det ingrepp som kalkstensbrytning innebär trots allt kanske kan bidra med positiva värden.

Organiserad

Enligt Ham (2013) är ett av de två viktigaste kriterierna för att naturvägledning ska kunna väcka eftertanke att den är lätt att förstå och följa med i. Albrunna naturstig är överlag tydligt upplagd. Förutom att det finns ett glapp mellan skylt 1, vid parkeringen, och den första vägvisande stenhögen är spåret tydligt utmärkt, även på platser där fysiska stigar saknas.

Naturstigen inleds på sätt och vis två gånger genom att besökaren först möter en skylt som introducerar naturstigen i anslutning till parkeringen och därefter, några hundra meter längre bort, oberoende av vilken av de två entréerna till själva naturstigen som väljs, möter en snarlik skylt. Denna upprepning riskerar att minska intresset för att läsa entréskyltarna, skylt 2 respektive skylt 7.

De två entréernas nästintill identiska skyltar ger en inledning på vandringen där besökaren hälsas välkommen och får instruktioner, oavsett vilken entré som väljs. Däremot blir en följd av detta upplägg att det saknas ett tydligt avslut. I Damströms och Linders (uå) förslag framgår att de hade tänkt sig en skylt som ”tackar för besöket i området”, vilket alltså inte förekommer i området idag. Eftersom det finns två entréer till naturstigen och det från dessa går att besöka de övriga skyltarna i valfri ordning är Albrunna naturstig en naturvägledningsaktivitet där makten att styra ligger hos besökaren.

Skylltexterna är generellt lättlästa. Ett undantag är att beskrivningen av cementtillverkningen på en av skyltarna vid utkiksplassen har en genomgående teknisk ton. Egentligen är den inte svår att förstå men på grund av det formella språket och de avskalade tekniska bilderna, påminner skylten om formell utbildning och besökarens uppmärksamhet riskerar att vandra iväg.

Gällande texterna lyfter Elf (2017) fram att textmaterialet kom från många olika håll – från Cementa, henne själv, liksom lokala biologer och ornitologer och texten bollades fram och tillbaka mellan dessa olika aktörer. De texter som handlar om cementproduktionen och kalkbrottets historia togs fram av Cementa (ibid.). Detta är intressant information då just dessa texter avviker något från det övriga materialet stilmässigt.

Relevant

Att den information som förmedlas upplevs som relevant av besökaren är till stor del beroende av om denne kan göra kopplingar till sig själv, sitt eget liv eller sina egna värderingar (Ham, 2013). På några ställen i skyltningen vid Albrunna naturstig förekommer det Ham kallar att självreferera, hänvisningar till besökarens egen person med hjälp av det direkta tilltalet ”du”. Exempel på förekomst av självreferering i Albrunna är: ”Du står nu i början på en två kilometer lång naturstig”, ”För din egen säkerhet: Respektera skyltarna och passera inte gränsen för det

industriella området” och ”Med lite tur får du syn på den säregna pungmesen här i området”. Precis som Ham beskriver hjälper det direkta tilltalet till att dra in besökaren och skapa ett ökat intresse för informationen.

Då tydliga kopplingar görs mellan skyltens information och företeelser som kan observeras i omgivningen vaknar nyfikenhet och en vilja att lokalisera det beskrivna i verkligheten. Naturguidestudenterna från Umeå universitet, Damström och Linder, lyfter i sin rapport fram att naturstigens information bör fokusera på sådana arter som är ”lätt igenkännliga”, ”märks tydligast” eller är ”oftast synliga” och i deras textmaterial finns formuleringar som ”området som ligger bakom dig när du läser på den här skylten är av alvarstyp” eller ”om du stannar upp och lyssnar en stund kan du förmodligen höra en hel del olika fåglar”.

I det slutgiltiga informationsmaterialet på skyltarna förekommer kopplingar mellan skylt och landskap endast ett fåtal gånger. Elf (2017) lyfter fram att hon i sitt arbete med skyltade stigar och broschyrer till naturreservat och liknande miljöer brukar utgå ifrån det besökaren kan se och med andra sinnen kan uppleva på platsen. En begränsning med projektet vid Albrunna var dock enligt Elf att hon själv aldrig besökte platsen utan i sitt arbete med skyltarna utgick från kartmaterial och den information hon kunde få genom att ställa frågor till beställaren. Gällande hur skyltar kan kopplas till det omgivande landskapet beskriver Elf att det handlar om ”att skriva en text där man uppmanar till att uppleva med alla sina sinnen” där besökaren uppmuntras att ”spana efter” eller ”utforska” något. Hon menar även att befolkande och levandegörande av landskapet kan bidra till upplevelsen.

Kopplingar till sådant som besökaren redan känner till kan underlätta förståelsen och bidra till att stärka känslan av att informationen är meningsfull (Ham, 2013). Beskrivningen av cementtillverkning är ett exempel på information som är svår att ta till sig som besökare vid Albrunna naturstig. Johnsons uttalande om att betong är världens näst vanligaste produkt efter vatten fick mig att reagera under intervjun men denna information framkommer tyvärr inte på naturstigens skyltar.

Det är generellt lättare för oss människor att relatera till information om andra människor jämfört med andra livsformer och icke-levande ting (Ham, 2017). Detta faktum innebär en utmaning för den som vill berätta om och skapa förståelse för exempelvis berggrund och cement. Ham (2013) presenterar flera möjliga lösningar, av vilka många syftar till att på olika sätt skapa återkoppling till människan.

Kopplingar till universella koncept förekommer ett fåtal gånger vid Albrunna naturstig. Tydligast är de universella koncepten i beskrivningen av det hårda arbete som brytning av kalksten innebar förr i tiden, i kyla och mörker vintertid – köld, mörker och hårt arbete har de flesta människor en idé om, även om den egna erfarenheten saknas. Berättelsen om hur arbetarna saknade friheten på alvaret när arbetet moderniserades och många arbetstillfällen flyttade in i fabriken berör eftersom frihet är ett mycket starkt koncept. Hunger är ytterligare ett universellt koncept som anas, dels i arbetarnas smörgåsar som ofta frös innan det var dags för matpaus, dels i brödbakning av ”brudbrödets stärkelserika rotknölar i tider av nöd”. Brudbröd är en ört som växer på alvaret.

Vi människor bryr oss enligt Ham (2013) i första hand om sådant som handlar om oss själva – så mycket att vi i vissa fall inte kan undvika att ta in informationen när den tydligt relaterar till oss. Johnson (2017) nämner att han själv brukar vara mer intresserad av skyltning på historiska platser än i naturmiljöer och att naturreservatsskyltar ”tenderar att vara lite torra”. Denna upplevelse är han inte ensam om och brist på koppling till människan är en möjlig förklaring till varför naturskyltar kan upplevas som irrelevanta.

Albrunna naturstig saknar i stort sett helt personliga kopplingar för den besökare som inte kommer från närområdet. Cementas budskap om att kalkstensbrytning kan ge positiva mervärden för naturen framgår, men stigen lyckas inte anknyta detta till besökarens eget liv och därmed blir relevansen som helhet bristande.

Givande

En givande naturvägledningsaktivitet - vilket Ham kallar *enjoyable* - fångslar och underhåller besökaren och går dessutom i linje med besökarens uppfattning om vad som är en trevlig upplevelse (Ham, 2013). Vid Albrunna naturstig är det i första hand landskapet som bidrar till den givande upplevelsen, genom sin karga dramatik och de varierade naturmiljöer som naturstigen leder besökaren genom. Valet av vägvisare i form av stenhögar, vilka inte alltid leder längs tydliga stigar utan ibland tar besökaren ut på okänd mark, väcker nyfikenhet och upptäckarglädje vilket också bidrar positivt till upplevelsen som helhet.

Det inslag som framträder som mest givande i skyltarnas innehåll är den historiska berättelsen om det gamla kalkbrottet som berör och ger besökaren en känsla för platsens betydelse för ölaningarna, idag och historiskt. Gällande övrig information är det främst fågellivet som drar uppmärksamhet till sig eftersom fåglarna är ett påtagligt inslag i miljön, särskilt vid sjöarna. Det faktum att fåglar inte är statiska objekt skapar också viss spänning och den fasta kikaren vid utkiksplatsen är ett inslag som i hög grad förhöjer upplevelsen för den som inte själv har för vana att bära kikare med sig.

Att en aktivitet påminner besökaren om formell utbildning kan enligt Ham (2013) påverka upplevelsen negativt. Skyltarna i Albrunna vinner på Peter Nilssons vackra akvarellillustrationer men informationsmässigt förmedlar de, i vissa partier mer än andra, viss skolbokskänsla med beskrivningar som i begränsad utsträckning känns meningsfulla och personliga för läsaren. Inslag som uppmanar besökaren att utforska det omgivande landskapet bidrar positivt till att upprätthålla intresse men sådana direkta kopplingar till platsen förekommer som nämnts endast ett fåtal gånger.

Ham (2017) föreslår en rad faktorer som kan bidra till att göra en aktivitet mer informell och därmed mer givande för besökaren. Den klassiska analoga skylten som medium har tydliga begränsningar i förhållande till Hams förslag, då den varken inkluderar rörelse, förändring, musik, tvåvägskommunikation eller tredimensionella objekt. Klara färger förekommer däremot. Likaså humor, dock i mycket begränsad utsträckning. Miljöchefen på Cementa, Staffan Johnson (2017), förklarar Cementas val av skyltar som medium för naturstigen med att det var enkelt och inte krävde att de som beställare satte sig in i ny teknik. Då anläggning av naturstigar inte ligger inom ramen för Cementas huvudverksamhet är detta argument förståeligt. Damström och Linder (uå) tycks inte heller ha övervägt alternativa medier, däremot lyfter de fram vikten av att texterna är lättförståeliga och uppfattas som moderna och refererar till Thomas Öbergs *Att skriva om natur*.

När det gäller att skriva för människor som står och går i naturen menar Öberg (2011, s.7) att ”Det krävs texter som fångar och väcker. Texter impregnerade med lust och liv. Texter som inte bara informerar (för det ska de väl oftast göra) utan också väcker, inspirerar, berör och lockar”. Detta kan liknas vid Elfs (2017) beskrivning om att uppmana till utforskande och att levandegöra platsen. Damström och Linder (uå) liksom Elf (2017) lyfter därmed fram vikten av att skylten ska åstadkomma något mer än att förmedla fakta, vilket går helt i linje med Hams (2013) teori om att naturvägledningen måste vara givande för besökaren. Mitt besök vid Albrunna naturstig känns som helhet givande, men det är tyvärr inte skyltarnas förtjänst utan i första hand landskapets.

Analys av stigen ur landskapsperspektiv – utifrån Spirn

Dialoger, processer och underliggande kontext

Den underliggande kontexten, berggrunden av kalksten, är ett framträdande inslag i Albrunna. Kalkstenen följer besökaren genom i stort sett hela upplevelsen. Dels i den information som presenteras på skyltarna, dels fysiskt då besökaren vandrar över kalkstenshällar, passerar över och längs med kalkstensmurar och ser rakt ner i berggrunden i de öppna dagbrotten.

Att det finns stora naturvärden kring brotten är tydligt presenterat. Det framgår, mer eller mindre indirekt, att flera av arterna förekommer på platsen som ett resultat av den kalkrika berggrunden och/eller de landskapsförändringar kalkbrytningen har bidragit till. Däremot förklaras inte hur landskapet kommit att få den karaktär det har idag eller hur kalkstensbrytningen har skapat förutsättningar för de naturvärden som finns. De processer som har format det landskap besökaren ser omkring sig lyfts inte fram. De idag vattenfyllda brotten, på det annars vattenfattiga alvaret, nämns som en bidragande faktor till den biologiska mångfalden men varför alvaret har en sådan brist på vatten framkommer inte, inte heller hur det kommer sig att det finns vatten i de gamla brotten men inte i det aktiva.

I Damströms och Linders (uå) ursprungliga texter finns enstaka kopplingar mellan kalkbrytningen och naturvärden. Exempelvis skriver de att Stensjön restaurerades på 50-talet, något som lett till en ökad mängd insekter vilket i sin tur bidragit till att ett stort antal fladdermusarter, 9 av 13 svenska arter, idag förekommer vid sjön. Varken fladdermössen eller bakgrunden till deras förekomst finns med i de slutgiltiga skylttexterna.

På en av utkiksplatsens skyltar lyfts den särpräglade alvarsmiljön fram: ”De [alvarsmarkerna] har utvecklats på kalkberggrund med tunt jordtäck, i samspel med människan och klimatet under flera tusen år”, men en vidare förklaring om hur detta gått till saknas. Med Spirns tankesätt lyfter ovanstående beskrivning av alvarsmarken fram ett antal författare - människan, berggrunden och klimatet – men utan att förklara vad deras inbördes dialog utgörs av. Klimatet skulle dessutom kunna brytas ned i ytterligare författare såsom vind, nederbörd och så vidare. Frågor som väcks hos mig som besökare är: På vilket sätt har människan bidragit till att forma alvaret? Vilken påverkan har klimatet haft och vilket klimat åsyftas? Är det samma klimat som vi har idag?

Den tydligt framträdande landskapskontexten i Albrunna väcker många frågor, men processer och dialoger i landskapet måste avtäckas för besökaren för att skapa förståelse hos denne.

Inledning och tilltal

Det första som möter en besökare på väg till Albrunna kalkbrott är en rad olika skyltar. Vid parkeringen finns, som beskrivits ovan, dels en skylt som beskriver naturreservatet Albrunna alvar, dels en skylt som introducerar naturstigen (skylt 1). Bägge skyltar är producerade av konsultfirman Naturcentrum AB och de påminner stilmässigt om varandra men de har olika avsändare. Vid sidan av nämnda skyltar finns en tavla med ett par andra informationsskyltar, bland annat en karta över närområdet. Förekomsten av denna spretiga information riskerar att skapa viss förvirring hos besökaren och förtar känslan av att anlända till en specifik upplevelse. Eftersom jag vid mitt besök redan var inriktad på att besöka Cementas naturstig, sökte jag efter en skylt som tillhörde just naturstigen. En spontanbesökare skulle kanske inte bemöda sig att läsa skylten för naturstigen om hen börjat med att läsa reservatsskylten och redan där tappade intresset, på så sätt påverkar den övriga informationen på platsen upplevelsen av naturstigen.

Den skylt som introducerar naturstigen annonserar att kalkbrottet med tillhörande stig finns ”en kort promenad” bort vilket ger besökaren känslan av att naturstigen inte börjar här, vilket sannolikt är i linje med hur upplevelsen planerats. I praktiken är detta dock huvudentrén, besökarens första möte med stigen sker här och detta är platsen som sätter stämningen för upplevelsen. Passagen eller tröskeln, en trappa över staketet mot betesmarken och alvaret, utgör en tydlig gräns och upplevelsen av att träda in är stark, vilket är något som bör utnyttjas.

För den som inte är en säker kartläsare kan det vara en utmaning att förstå var naturstigen är belägen i förhållande till parkeringen, trots att skylten är pedagogiskt placerad så att kartan har norr i rätt riktning. Högarna med *stenflisor* av kalksten, vilka leder besökaren längs naturstigen, introduceras inte förrän ett 40-tal meter från parkeringen. Detta resulterar i att stigen presenteras vid parkeringen och besökaren kliver över tröskeln för att inledningsvis lämnas utan vidare vägvisning. Möjligen har det förekommit vägvisare närmare ingången, vilka har plockats ned.

När vägvisarna väl dyker upp leder de besökaren mot ännu en trappa, denna gång över en

kalkstensmur. Denna passage ger en ännu starkare upplevelse av port än den första vilket dels beror på att trappan här leder över en mur av kalksten som i motsats till staketet inte går att se igenom dels för att mötet med Stensjön väntar besökaren på andra sidan. Här välkomnas besökaren slutligen till själva kalkbrottet och naturstigen, vilket som redan nämnts blir något repetitivt eftersom informationen liksom formen är så pass likartad.

Idén till att använda kalksten från brottet som vägvisare kom enligt Johnson (2017) delvis från personal på Cementa, delvis från Damström och Linder. Anledningen till att denna vägvisarform valdes var att vägvisarna ska harmoniera med och inte ta för stor uppmärksamhet ifrån det omgivande landskapet, eftersom besökarens fokus ska vara naturen på platsen, inte leden i sig (ibid.). Detta fungerar väl och stenhögarna får mig att söka med blicken i landskapet - ett effektivt sätt att få besökaren att aktivt ta in omgivningen. Vid sidan av detta sätter högarna fokus direkt på ämnet för stigen – kalksten – och de inbjuder besökaren att följa med.

Damström och Linder nämner i sin text stenhögarna, *flisrösen*: ”Leden som går i området är markerad med stenflisor som är staplade på varandra. Det var tidigare ett vanligt sätt att markera upp stigar på Öland.” Denna text finns tyvärr inte med på den befintliga introduktionsskylten, vilket hade kunnat hjälpa besökaren att lokalisera vägvisarna och dessutom hade förankrat dem i Ölands kulturhistoria.

Rytm och ordning

Naturstigen tar genom sin sträckning tillvara på de varierade miljöerna i området och besökaren leds genom betesmark med enar, öppen alvarsmark med stundvis bara kalkhällar, längs kanten av aktiva och inaktiva kalkbrott samt nyplanterad tallskog. Skalan och rymden skiftar mellan de olika miljöerna från öppet alvar med kilometerlång utsikt till slutna partier där besökaren omges av träd och buskar.

Gällande dragningen av stigen tycks Damström och Linder (uå) ha utgått ifrån grundprincipen att i första hand skydda områdets växt- och djurliv. De hänvisar till en amerikansk guide för utveckling av naturleder framtagen av University of Arkansas och United States Department of Agriculture vilken föreslår att en led bör läggas längs naturliga eller människoskapade kantzoner (McPeak m. fl., 2014, se ibid.). Den befintliga dragningen av naturstigen vid Albrunna kalkbrott följer samma sträckning som föreslogs av naturguidestudenterna med undantag för den sträcka besökaren vandrar mellan parkeringen och naturstigens entré, vilken inte finns med i studenternas förslag utan tycks ha tillkommit senare.

Naturstigen följer i huvudsak kalkbrottens kanter, i linje med det som förespråkas i Damströms och Linders teoribakgrund. Detta gör att kalkbrottsverksamheten hamnar i starkt fokus genom större delen av upplevelsen, åtminstone ifrån det att besökaren träder in över kalkstensmuren tills dess att besökaren passerar ut igen. Genom att besökaren oavsett val av entré först möter det äldre brottet, som är mindre i skala och därefter det större, aktiva dagbrottet, fungerar stigen lite som en tidsresa. Förväntan väcks också effektivt när det stora brottet anas bakom enarna.

Skyltarnas placeringar togs enligt Cementas miljöchef Staffan Johnson (2017) fram av studenterna, i dialog med Johnson själv och andra anställda på Cementa. Johnson menar att flera av platserna kändes som ”naturliga stoppunkter” och refererar till att Cementas anställda, då de vid genomförandet av guidade turer i området, vilket förekom redan innan den skyltade stigens tillkomst, har haft för vana att stanna till på dessa platser. Johnson påpekar att alla skyltar antingen finns vid platser där människor naturligt passerar – entréer till kalkbrottsområdet – alternativt i anslutning till vatten. Enligt Damström och Linder (uå) är de ”natursköna” platserna för skyltarna valda på grund av sina ”olika naturvärden”. De nämner i sin rapport två platser som fungerar som ”entré respektive utgång” medan övriga platser ska fungera som uppehållspunkter, där besökaren förväntas stanna till och ”fördjupa sig om naturen”.

Bortsett från platserna för de två entréskyltarna förekommer bänkar i anslutning till alla skyltar inom kalkbrottsområdet. Bänkarna lockar besökaren att stanna och dröja sig kvar. Rörelserytmen påverkas av denna återkommande inbjudan att stanna upp vilket tycks vara ett medvetet drag från

Damströms och Linders (uå) sida som skriver exempelvis att ”kikaren och bänkarna välkomnar till ett besök”.

I kombination med det flacka öppna landskapet bidrar platsernas vistelsekaraktär till att hela upplevelsen invagar besökaren i ett långsamt och relativt jämnt promenadtempo som inbjuder till kontemplation. Vägvisarna förekommer med relativt jämna mellanrum och bidrar inte nämnvärt till att påverka upplevelsens rytm.

Elf (2017) lyfter fram att en begränsning i hennes del i produktionen av naturstigen vid Albrunna var att det inte ingick i hennes uppdrag att besöka platsen. Hon bearbetade texter och layout på distans och utgick från kartmaterial och frågor till beställaren gällande platsen, vid utformandet av skyltarna. Detta, menar Elf, begränsade hennes förmåga att anknyta textmaterialet till landskapet, något hon annars förespråkar (ibid.).

Damström och Linder besökte däremot enligt deras rapport kalkbrottet, vilket märks dels i deras textförslag, vilka här och var tar fasta på sådant som besökaren själv kan uppleva i den omgivande miljön, dels framkommer i deras rapport i uttryck som ”[Kikaren] uppmanar användaren att aktivt leta upp och ta in sin omgivning.” Här antyds en tydlig ansats att förflytta besökarnas fokus ut i landskapet.

Paradox, avvikelse och betoning

Avvikelser i landskapet drar enligt Spirn (1998) till sig uppmärksamhet. Vid Albrunna är de öppna dagbrotten en tydlig avvikelse i det annars flacka och karga landskapet. Även helt utan skyltar skulle en besökare uppmärksamma dagbrotten och de väcker oundvikligen frågor. Hur har de uppstått? Förståelse för detta förmedlas till besökaren exempelvis genom den skylt som berättar det gamla dagbrottets historia.

En synlig paradox längs naturstigen utgörs av vattnet i de gamla kalkbrotten, som bildat sjöar i det annars vattenfattiga alvarslandskapet. Vattenbristen liksom sjöarnas roll i att bidra till platsens naturvärden nämns i informationen men förklaringen av processerna uteblir som tidigare nämnts. En annan paradox som är central i hela upplevelsen men som kunde betonas ytterligare är att kalkbrytning, en verksamhet som ser ut att vara så destruktiv för landskapet, kan bidra till mer liv. Detta nämns men inte heller här beskrivs de bakomliggande processerna.

Skyltarna är centrala element vid naturstig Albrunna och är i sig själva avvikelser i landskapet. Informationen kretsar i första hand kring vad som finns att se på platsen för skylten, hur det kommer sig att det finns just där antyds ibland men detta spår utvecklas sällan.

En mindre central avvikelse, som ändå väcker frågor, är varför bänken vid utkiksplatsen står placerad bakom kikaren? Bänkens placering har ingen praktisk funktion eftersom besökaren omöjligt kan sitta ned och från bänken se genom kikaren som både är placerad alltför högt upp och alltför långt ifrån. Kikaren stör dessutom utsikten från bänken. Detta är ingen stor eller viktig sak i förhållande till naturstigens budskap eller förmedlandet av förståelse men det illustrerar en av Spirns (1998) viktiga poänger - alla avvikelser drar uppmärksamhet till sig oavsett om de har skapats medvetet eller omedvetet.

Klimax och avslut

Det finns igen uppenbar progression eller dramatisk uppbyggnad i informationen på naturstigens skyltar. Däremot möter besökaren ett naturligt klimax i landskapet – det stora dagbrottet där skalan plötsligt ökar dramatiskt – detta dagbrott är djupare, bredare och längre än det vid Stensjön och utsikten vidsträckt. Det går att välja olika vägar längs stigen men oavsett vilken väg du tar som besökare möter du först det äldre dagbrottet vid Stensjön och därefter det större aktiva. Landskapet blir också gradvis kargare från parkeringen vid bostäderna, ut på betesmarken med enarna, vidare ut på kalkstenshällarna och mötet med Stensjön för att slutligen kulminera i utsikten vid det stora dagbrottet.

Utkiksplatsen, som ligger i anslutning till det stora dagbrottet, betonas av Johnson (2017) som särskilt viktig då besökaren ”ser allting” därifrån, både brottets aktiva och inaktiva delar. Han menar att det är pedagogiskt att, vid de guidade turerna som genomförs i området, kunna peka på i vilka etapper brytningen av kalksten skett i området. Denna ledning saknas dock i informationen på skyltarna. Jag frågar mig om inte detta hade stärkt kopplingen mellan skylt och landskap och fått besökarna att studera landskapet, inte minst med hjälp av kikaren, på ett annat sätt.

Eftersom bägge entréskyltarna är identiska och ska fungera som informativa introduktioner till området uppnås ingen känsla av avslut genom dessa. Att passagen ut från kalkbrottsområdet sker på samma sätt, över samma stenmur, som entrén ger dock besökaren en känsla av att besöket har nått sitt slut.

Slutsatser och utvecklingsförslag för naturstigen vid Albrunna

Naturvägledningskvalitéer

Temat för naturstigen vid Albrunna, att kalkbrott kan bidra till biologisk mångfald, hade kunnat framträda tydligare och mer genomgående i textmaterialet. Samtidigt är det känsligt i det här fallet eftersom det är ett vinstdrivande företag som står bakom stigen. Risken är att besökarens tankar förs till marknadsföring vilket kan ge motsatt effekt. Detta kan avhjälpas genom att besökaren uppmuntras att tänka tankar kring temat, utan att bli skriven på näsan om rätt och fel. Temats kvalité bedöms i dagsläget vara något bristande: Det finns förvisso ett tema men det är stundvis otydligt - **t**.

Förutom en viss otydlighet gällande stigens riktning inledningsvis och en del tekniska termer är naturstigen lätt för besökaren att följa och informationen generellt lätt att ta till sig, vilket gör att organisationen av naturstigen bedöms vara av hög kvalité – **O**.

Temat kan stärkas genom att i högre grad anknyta till sådant som känns relevant för besökaren. Relevansen är i stigens nuvarande form bristande men kan stärkas med relativt enkla medel. Ökade inslag av universella koncept, genomgående du-tilltal och fler kopplingar till sådant alla besökare kan förmodas känna till är några exempel på möjliga förstärkningar. God potential för detta finns då cement, liksom slutprodukten betong, är vanligt förekommande produkter i dagens samhälle, vilka de flesta människor kommer i kontakt med dagligen. Värdena av den biologiska mångfalden i Albrunna för människor i närområdet och även i ett större perspektiv skulle kunna lyftas fram, likaså vattnets roll i landskapet. Vattenfrågan är mycket aktuell idag, inte minst på Öland där vattenbrist var ett stort problem under sommaren 2016 och där situationen ser ut att bli likartad även 2017. Naturstigens relevans för besökaren bedöms idag vara nästintill obefintlig – bokstaven (**r**) uteblir därför.

Avslutningsvis är frågan om besöket vid Albrunna naturstig uppfattas som givande och går i linje med besökarens, i detta fall min egen, idé om en trevlig upplevelse. Albrunna naturstig, i den form den har idag, fick mig som besökare att upptäcka en annorlunda, vacker och artrik naturmiljö. Det var dock i första hand landskapet och inte informationen på skyltarna som bidrog till denna upplevelse. Vandrigen genom landskapet gav mig en kontemplativ känsla, vilket i relation till att jag rörde mig i anslutning till en industrimiljö känns anmärkningsvärt. Jag överväger att besöka Albrunna igen, kanske nästa gång med sällskap. Utifrån detta bedömer jag min upplevelse av naturstig Albrunna som givande – **g**.

Sammanfattningsvis bedömer jag, utifrån Hams teori, naturstigen vid Albrunna som **tOg** – svagt tematisk, välorganiserad och relativt givande men utan relevans för mig som besökare. Detta innebär att stigen inte kan förväntas göra någon av de skillnader som Ham menar att effektiv naturvägledning kan åstadkomma. Det finns därmed inte heller skäl att anta att

naturstigen vid Albrunna i sin befintliga form, kan bidra till förståelse för landskapet och naturens processer.

Förmåga att synliggöra det osynliga

Cementas syfte med naturstigen i Albrunna är att bidra till besökarens förståelse för hur kalkbrytning påverkar landskapet och hur produktionen av cement och i förlängningen betong går till. Dessa processer skulle kunna lyftas fram tydligare, dels i text, där en del av dagens fokus på arter kunde ersättas av beskrivningar av de processer som möjliggör för många arter att leva just här, dels genom att rikta besökarens uppmärksamhet mot tecknen på dessa processer i landskapet.

För att stärka förståelsen för landskapets processer måste besökarens uppmärksamhet och nyfikenhet riktas mot landskapet, inte bara mot skylten. Skyltarna kan dock användas för att åstadkomma detta; dels kan de uppmana besökaren att söka efter eller utforska någonting i landskapet, dels kan de ställa frågor till besökaren vilka eventuellt kan besvaras på en annan plats – vilket skapar förväntan och upprätthåller besökarens intresse.

Processer som idag beskrivs i ord och bild på skyltar skulle kunna lyftas fram i landskapet. Kikaren erbjuder en sådan möjlighet att lyfta fram processer. Den lockar, som Damström och Linder förutsåg, besökaren att utforska kalkbrottslandskapet. Johnson (2017) nämner att utkiksplatsen har en pedagogisk placering vid brottet och geologin presenteras här, vilket Damström och Linder tyckte var passande då berggrunden är så framträdande i det stora brottet. Varför inte rikta besökarnas uppmärksamhet, genom kikaren, mot berggrundens olika lager genom att i bergväggen, någonstans i brottet, märka ut de tidsåldrar som motsvaras av de olika lagren? Information som på detta sätt inte är synlig för blotta ögat, utan bara går att finna via kikaren, skapar nyfikenhet.

Ett annat exempel på synliggörande av processer är förvandlingsprocessen från råmaterialet kalksten till cement, en av huvudingredienserna i världens näst vanligaste produkt, betong. De steg i omvandlingsprocessen som idag beskrivs på en skylt vid utkiksplatsen skulle kunna presenteras i fysisk form – stegen från berg, till block, till kross, till pulver till cement till betong – skulle kunna följa besökaren längs vägen. Vägvisarna av kalksten skulle exempelvis längs den avslutande sträckan, eller precis vid slutpunkten kunna ersättas av betong, en avvikelse som skulle dra uppmärksamheten till sig.

Alternativt kunde materialen presenteras sida vid sida i formen av två bänkbord, ett i grovhuggen kalksten och det andra i betong. Bänkborden som finns på platsen idag relaterar inte materialmässigt till det landskap de befinner sig i. Betong skulle utgöra en skarp kontrast i landskapet, en medvetet introducerad kontrast som kan väcka tankar. En aspekt som saknas i informationen om cementen och betongen som Cementas produktion leder fram till, är konkreta exempel på vad cement används till i samhället. Denna avsaknad innebär att besökaren går miste om en länk i förståelsekedjan när det gäller vägen från råmaterial till praktisk användning. Ett bord eller ett annat betongelement skulle kunna fungera som en symbol för slutprodukten.

Albrunna naturstig gav mig viss förståelse för hur kalkbrytning har gått till genom tiderna och hur den utförs idag, liksom vilken viktig roll kalkstenen haft för Degerhamn. Det jag framförallt saknar efter besöket är en bredare förståelse för hur det kommer sig att kalkbrytning kan bidra till utvecklingen av värdefull natur. Gäller detta även i andra kalkbrott, eller är situationen i Albrunna unik? Jag undrar också över varför miljön är så artrik som den är, liksom hur det kommer sig att de inaktiva kalkbrotten fylls med vatten medan det aktiva är torrlagt. Naturstigen lyckas lyfta fram och fokusera min uppmärksamhet på det synliga landskapet men de osynliga processer och dialoger som skapat förutsättningar för dagens landskap förblir obekanta för mig som besökare.

Diskussion och slutsats

Det är tydligt att det finns en önskan och en drivkraft i det svenska samhället att få människor att möta naturen. När detta möte väl sker är det viktigt att det upplevs som positivt och givande. Det finns en brist på tydlig målbild för naturstigar i Sverige idag. Naturstigen som företeelse förväntas uppnå en rad olika mål, något som tydligt framgår av Naturvårdsverkets handledning för utformning av informationsskyltar för skyddad natur. Ett givande resultat kräver ett tydligt mål, det vill säga att naturvägledningen genomförs med hög kvalitet. Annars riskerar resultatet att utebli och i värsta fall bli kontraproduktivt. Om den som skapar en naturstig inte är klar över stigens syfte är det - utifrån Hams teori om naturvägledning som kan bidra till förståelse för och i förlängningen värnande om naturen - mycket osannolikt att naturstigen bidrar till de högt ställda mål som ofta förekommer. Jag anser att otydliga målbilder för vad naturstigar ska åstadkomma liksom oklarhet gällande hur de uppsatta målen ska nås är två faktorer som är problematiska i förhållande till anläggandet av naturstigar idag.

En annan problematisk faktor är att valet av informationsmedium för naturstigar ofta faller direkt och uteslutande på skyltar med text, vilka tyvärr ofta är utformade på ett sätt som påminner besökaren om formell utbildning. En skylt är i sig inte nödvändigtvis fel medium, men om skylten inte lyckas väcka besökarens intresse uppstår onekligen problem då den inte kan bidra till någon typ av måluppfyllelse. Johnson, miljöchef på Cementa, lyfter fram att skyltar i naturreservat ofta kan upplevas som torra. Jag själv, liksom många andra som jag har diskuterat frågan med, delar denna uppfattning. Detta bör enligt mig i allra högsta grad problematiseras. Naturen är naturligt interaktiv, rörlig, föränderlig och många gånger även färgstark – egenskaper som Ham lyfter fram som viktiga för att en naturvägledningsupplevelse ska uppfattas som givande. Detta talar för att vi bör använda oss av och peka på naturen vid naturstigsutformning och inte lägga allt fokus på skylten för skyltens egen skull.

Tyvärr finns det idag många undermåliga ansatser till naturvägledning, det vill säga, skaparens syfte med aktiviteten är att förmedla kunskap eller väcka känsla för naturen, men medlen för att nå dit går inte i linje med målen. Artfokus är exempelvis vanligt förekommande på naturskyltar men frågan är i vilken utsträckning kunskap om arter egentligen bidrar till besökarens förståelse för naturen, en målbild som ofta lyfts fram. Här ligger styrkan i Hams (2013) bok och teorier. Han ger tydliga anvisningar och råd, som kan appliceras i många naturvägledningssammanhang, inte minst vid självguidade naturstigar. Hams teori om hur kvalitet i naturvägledning uppnås har starkt stöd i forskningen. Vikten av en tydlig målbild, vilket Ham lyfter fram som avgörande för ett positivt resultat, är någonting som var och en som utformar naturstigar bör ta fasta på. Genom att dessutom implementera Hams metoder för att nå detta mål, bör naturstigar med högre kvalitet kunna uppnås. Ham erbjuder dessutom, genom det han kallar tankelistning en enkel metod för att utvärdera hur väl naturstigen uppnår den eftersträlvade målbilden. Denna, eller andra former av utvärdering bör utföras vid alla former av naturstigar för att slå fast om de uppnår den avsedda målbilden.

Hams och Spirns teorier är bägge inriktade på kommunikation och vår upplevelse och tolkning av världen. Ham intresserar sig för att utforska psykologin bakom kommunikation och hur en naturvägledare, medvetet, kan påverka en besökarens upplevelse av en plats medan Spirn, som landskapsarkitekt, inriktar sig på hur vi lär oss upptäcka och förstå landskapets dolda processer och strukturer. Jag menar att dessa två författare, med så pass skilda ingångar till samma ämne – förståelse för och kommunikation av landskap – kompletterar varandra. Ham ger klara riktlinjer och handfasta råd för naturvägledning och inte minst en möjlighet till utvärdering medan Spirns styrka ligger i att hon lyfter fram landskapets ogreppbara aspekter och gör dem greppbara – hon tänker på hur våra sinnen fungerar, hur vi uppfattar vår omgivning, vad som är inneboende

karaktärer hos element, material och former och hur dessa påverkar oss. Innan vi kan förstå ett språk måste vi lära oss enskilda ord och hur de kan kopplas samman för att skapa mening. Med tiden kan vi ta till oss komplexa berättelser. För att lära någon förstå en landskapsprocess måste vi först och främst väcka intresse för landskapets beståndsdelar och hur dessa delar relaterar till varandra och inte minst till människan. Spirns berättartekniker och stilfigurer ger uppslag för hur uppmärksamhet kan riktas mot landskapet för att väcka nyfikenhet och avslöja sådant som inte är uppenbart för blotta ögat hos en ovan betraktare.

Efter att ha studerat Albrunna naturstig utifrån Spirns landskapsperspektiv, är det min bestämda uppfattning att landskapsarkitekten har en särskild möjlighet att bidra till kvalitetshöjning av dagens naturstigar. Landskapsarkitektens potentiella bidrag kan delas in i tre delar; en bred förståelse för landskapet, formgivning som lyfter fram landskapets säregenhet samt gestaltande beskrivningar av landskapet i text.

Bidrag nummer ett, den breda förståelsen för olika perspektiv i förhållande till landskapet, är en central del av landskapsarkitektens utbildning och yrkesroll. Spirn (1998) menar att olika aktörer har olika perspektiv på landskapet, vilket är en sanning vi alla nog är beredda att ställa oss bakom. På samma sätt har olika aktörer; biologer, kulturvetare, naturguider och cementproducenter olika perspektiv på vad en naturstig ska uppnå. När ett perspektiv får dominera menar Spirn att helhetsperspektivet riskerar att bli lidande. Landskapsarkitekten har utifrån detta en viktig kvalitet att bidra med vid utformandet av en naturstig. Jag menar att fokus behöver breddas från ren artkunskap eller kulturhistoria till att för besökaren beskriva hur landskapets olika delar, dialoger, samspelar med varandra. Landskapsarkitekten är utbildad för att ta ett brett perspektiv på landskapet, och förenar i sin kompetens samhällsvetenskap, naturvetenskap och design.

Formgivning är landskapsarkitekten nästa bidrag, en aspekt som riskerar att förbises vid utformandet av naturstigar. Vi människor upplever landskapet med alla våra sinnen, i tre dimensioner och upplevelsen av en naturstig bör vara en upplevelse av landskapet. Vad skiljer annars naturstigen från att läsa en bok i biologi? Det medium som används, vare sig det är skyltar eller någonting annat måste komplettera och förhöja landskapsupplevelsen liksom rikta besökarens blick mot landskapet. Val av platser för skyltar, dragning av stigar, siktlinjer liksom betoning av element är aspekter som ligger inom landskapsarkitektens expertisområde, aspekter som kan förhöja upplevelsen av en naturstig och väl utförda, i förlängningen, bidra till förståelse för landskapet. Utformning av tillförda element är en del av detta. Element som placeras ut i landskapet kommer oundvikligen att delta i landskapsdialogen. En förståelse för det Spirn kallar landskapets grammatik och dialekt möjliggör för landskapsarkitekten att göra aktiva, medvetna val av utformning och material i förhållande till naturstogens landskap. Denna förståelse inbegriper förmågan att förutsäga hur dessa val funktionellt och symboliskt påverkar upplevelsen. Landskapsarkitekten kan således tillföra en konstnärlig dimension till naturstigen.

Beskrivning av landskapet med ord utgör en tredje möjlighet för landskapsarkitekten att bidra. Spirn (1998) visar tydligt i *The Language of Landscape*, inte bara värdet av att kunna läsa landskapet, *landscape literacy*, utan även värdet av att kunna beskriva det. Detta är en förmåga som inte är självklar hos alla landskapsarkitekter då landskapsarkitektutbildningarna i Sverige idag lägger stort fokus på utvecklandet av studenternas visuella förmåga. Språket som medel för att förmedla kunskap om och upplevelser av landskap ska dock inte förringas. Landskapsarkitektens förmåga att lära andra läsa landskap kan gynnas av ett behärskande av flera kompletterande verktyg – språk, bild och form är alla vägar till detta mål.

Jag vill utifrån detta mena att landskapsarkitekten har stor möjlighet att bidra med mervärde och verka kvalitetshöjande vid utformandet av naturstigar, vilka, då de utformas med en tydlig målbild i fokus och i enlighet med Hams TORE-modell, har kapacitet att bidra till förståelse för landskapet.

Metoddiskussion

Eftersom denna studie har en hermeneutisk ansats, där Albrunna naturstig har studerats utifrån en enskild persons perspektiv och förståelse skulle stigens naturvägledningskvaliteter givetvis kunna uppfattas annorlunda av en annan besökare. Studien fungerar därför inte som en egentlig utvärdering av naturstigen vid Albrunna, utan naturstigen vid Albrunna fungerar som ett exempel på hur Hams respektive Spirns teorier kan appliceras på en verklig naturstig, liksom hur dessa skilda perspektiv kan komplettera varandra. För att utvärdera naturstigens faktiska TORG-kvalitet på ett mer objektivt sätt föreslås genomförandet av en tankelistning enligt Ham.

Valet av Ham och Spirn som huvudsakliga källor grundade sig i att deras teorier bägge kunde kopplas till förståelse av natur, liksom i förlängningen, till utformandet av naturstigar. Att de båda är amerikaner, vilket var en ren slump, förväntas inte ha färgat studien i någon avgörande utsträckning då de bägge genomgående använder sig av internationella exempel. Hams teorier är också grundade på internationell forskning.

Valet av Spirn som ingång till landskapsarkitektens perspektiv har varit mycket tongivande för studien. Spirns poetiska språk lämnar mycket utrymme för tolkning och det material som här presenteras utgör en relativt liten del av hennes teorier. Sannolikt skulle den som bestämmer sig för att studera Spirns teori på djupet finna mycket utrymme för såväl alternativa tolkningar som alternativa möjligheter att applicera hennes perspektiv på naturstigar. *The Language of Landscape* är en bok som inte bara tål omläsning, utan sannolikt måste läsas om, kanske ett flertal gånger, för att läsaren verkligen ska tränga in i Spirns tankevärld. Att applicera Spirns idéer på en verklig miljö har varit avgörande för min egen förståelseprocess och ju fler gånger hennes idéer medvetet appliceras på verkliga exempel desto rikare förväntar jag mig att Spirns potentiella bidrag till utformandet av naturstigar kan bli.

Framtida forskning

Denna studie pekar på att det finns ett stort behov av att utvärdera i vilken utsträckning Sveriges naturstigar uppnår sina målbilder, något som skulle kunna göras med Hams metod tankelistning där besökarnas tankar efter upplevelsen jämförs med skaparnas intentioner. Eftersom studien inriktats mot förståelse, en i raden av möjliga målbilder för en naturstig, vore det givetvis av särskilt intresse att utforska stigar som har just utvecklandet av förståelse som uttalat syfte.

Vidare hade en naturstig utformad med utgångspunkt från Spirns teorier om landskapets språk där designern medvetet arbetat med rytm, avvikelser, tilltal liksom Spirns övriga berättartekniker, varit mycket intressant att studera och utvärdera för att undersöka i vilken grad dessa metoder i praktiken kan bidra till förståelse för landskapet.

Referenser

Arnell, A., Caselunghe, E., Hultman, S. G., Jansson, S., Johansson L., Sandberg, E. & Sonnvik, P. (2010). *Naturvägledning i Sverige – en översikt*. Rapporter Institutionen för stad och land 5/2009. Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet.

Gärdenfors, P. (2010). Förståelse ger djup. *Pedagogiska magasinet*. Nr 2, 2010. <http://pedagogiskamagasinet.se/forstaelse-ger-djup/>. [2017-04-24].

Ham, S. (2013). *Interpretation - Making a Difference on Purpose*. Fulcrum Publishing: Golden, Colorado.

Louv, R. (2012). *The Nature Principle – Reconnecting with Life in a Virtual Age*. Algonquin Books of Chapel Hill: Chapel Hill, North Carolina.

Lundin, J. (2000). *Att Skylta Skyddad Natur – en vägledning om skyltar, foldrar, vägvisning, gränsmarkering och Internet*. Naturvårdsverket: Stockholm. Uppaga: 2000 ex.

Mårtensson, F., Jensen, E. L., Söderström, M. & Öhman, J. (2011). *Den nyttiga utevistelsen? Forskningsperspektiv på naturkontaktens betydelse för barns hälsa och miljöengagemang*. Naturvårdsverket: Stockholm.

Patel, B. & Davidson, R. (2011). *Forskningsmetodikens grunder – Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Uppaga 4:3. Studentlitteratur AB: Lund.

Pyle, R. M. (2007). Pulling the Plug: Nothing Satisfies Like the World Beyond the Screens. *Orion Magazine*. November/December 2007. <https://orionmagazine.org/article/pulling-the-plug/>. [2017-05-07].

HeidelbergCement (2017) *The Quarry Life Award*. <http://www.quarrylifeaward.com>. [2017-05-18].

Rydstedt, R. (1993). *Retorik*. Studentlitteratur AB: Lund.

Spirn, A. (1998). *The Language of Landscape*. Yale University Press: New Haven & London.

Öberg, T. (2011). *Att skriva om natur*. 2:a upplagan. Uppsala: Centrum för naturvägledning, Institutionen för stad och land vid SLU Ultuna.

Otryckta källor

Arnell, Anders. Projektledare vid institutionen för stad och land, Centrum för Naturvägledning vid SLU, intervju per email, 2017-03-31.

Damström, O. & Linder, J. (uå). *En Modern Naturstig i Degerhamn*. Opublicerat examensarbete. Umeå Universitet. Högskoleprogrammet i naturguidning. Hämtat från <http://www.heidelbergcement.se/sv/QLA2014>. [2017-05-04].

Elf, Anna. Biogeovetare och naturinformatör, Naturcentrum AB, telefonintervju, 2017-05-18.

Ivarsson, Hans. Programansvarig för Naturguideprogrammet, Umeå Universitet, intervju per email, 2017-05-19.

Johnson, Staffan. Miljöchef på Cementa i Degerhamn, HeidelbergCement, intervju på Cementa i Degerhamn, 2017-04-12.

Naturcentrum AB. (2017). Skylt vid naturstig Albrunna, Degerhamn, Öland. Layout och karta, Anna Elf, Naturcentrum. Illustration i akvarell, Peter Nilsson. Producerad 2015.